

ÚVOD

Český pedagog, filozof, sociální a náboženský myslitel, teolog, spisovatel, kněz a poslední biskup Jednoty bratrské Jan Amos Komenský prožil dramatický a plodný život v době mnoha rozporů a protikladů, jejichž střetáváním a prolínáním se vytvářely základy novodobé evropské společnosti. Zmíněné protikladné jevy, zejména sociálně-ekonomické, nábožensko-ideologické, kulturní, vědecké a mocenské, vyústily v řadu krizí. Výsledkem byl i dosud největší evropský vojenský konflikt, třicetiletá válka, ale též anglická buržoazní revoluce. Tyto protiklady a rozpory ovlivnily zásadně vývoj v českých a evropských zemích a zasáhly hluboce i do Komenského osudu a díla.

Ve své bakalářské práci jsem se soustředila na sociální aspekty v díle Jana Amose Komenského. Vycházela jsem z jeho všenápravných snah, které výstižně popisuje ve svém rozsáhlém díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Komenský v ní podává výklad o tom, co jsou lidské věci a jak jsou narušeny, shrnuje své pansofické myšlenky, usiluje o zdokonalení jazyka, aby jím mohla být pansofie tlumočena. Všechny tyto snahy mají za cíl všeobecnou nápravu, tj. nápravu v oblasti, vzdělání, náboženství i v oblasti sociálně-politické.

Hlavním nástrojem nápravy je univerzální vzdělání, tedy rozvíjet všechny, ve všem a všestranně. Vzdělávání jako nekončící proces by mělo prolínat celým životem, vést člověka ke skutečné svobodě a lidskosti.

V druhé části práce uvádím vyhodnocené výsledky ankety. Cílem ankety obecné gramotnosti o osobnosti J. A. Komenského bylo zjistit názor a rozsah znalostí na jeho dílo a odkaz.

Ve své bakalářské práci jsem se snažila podchytit nejdůležitější Komenského humanistické myšlenky, které potvrzují, že člověk je vždy na prvním místě v jeho chápání světa.

TEORETICKÁ ČÁST

1.1. SYNTETIZUJÍCÍ ŽIVOTOPIS J. A. KOMENSKÉHO

Syntetizující biografie neboli psychogram hlouběji osvětluje historické události, v nichž Jan Amos Komenský žil a tvořil.

„Jsou tři kategorie, které nám umožní osvětlit jeho velikost a utrpení: disidenství, osud exulanta a jeho osobnost ovlivňující dialektika, nápravné aktivity a postoje, které sám nazývá výhostem světa“ (15:75).

Označení disident je zde uváděn v obecném slova smyslu, tzn. rozdílnost mínění. Znamená to zpochybnit platné názory, odmítnout je a bezmyšlenkovitě se jim nepřizpůsobovat.

Duchovní svět J. A. Komenského měl původ a zdroj v názorech Jednoty bratrské. Toto společenství se opíralo o husitství a má hluboké kořeny v hnutí středověkých kacířů (kataři, albigenští a valdenští). Jednota bratrská se s nimi cítila spojena ve svém úsilí o dosažení prapůvodních křesťanských ideálů víry, lásky, naděje a posílena ve svém odporu k římské *Una sancta catholica et apostolica ecclesia* (jedna svatá církev obecná, církev apoštolská), kterou považovala za výtvar Antikrista.

Jednota bratrská se nemohla bránit humanistickým směrům ve vzdělání a vědě, které vznikaly v 16 a 17. století. Podle přání Jana Blahoslava a v duchu jeho boje proti misomusům (odpůrci vzdělání), vysílala ke studiu na západních univerzitách svoje budoucí hodnostáře. Stejně jako ostatní začátečníci teologické dráhy v Jednotě bratrské, bojoval i Komenský proti konzervativně smýšlejícím spolubratřím. Ti viděli v pohanské učenosti provinění proti prastarému křesťanskému náboženství. Komenského originální přístup k řešení problémů a jeho disidenční snahy měly svůj původ ve tvrdé kritice těch českých učenců, kteří zaostávali za rozvojem vědy svých západních kolegů. Italové, Francouzi, Němci a Nizozemci dokázali s úspěchem začlenit do své vlastní kultury dědictví antické vzdělanosti.

Dílo *Divadlo světa* (*Teatrum universitatis rerum*) zpracovával Komenský podle vzoru svého učitele J. H. Alsteda. Chtěl v lidech podnítit lásku ke vzdělání a vzbudit touhu po kultivovaném slovním projevu.

Po tomto fragmentárním pokusu o vytvoření encyklopedického díla v mateřštině, následoval podstatně odvážnější záměr.

Po bitvě na Bílé hoře v roce 1620 byli všichni nekatolíci i příslušníci Jednoty bratrské z českých zemí vyhnáni. Komenského plány se tak staly neuskutečnitelné. Dlouhou dobu se zabýval úmyslem vytvořit nové velkolepé dílo, jež nazval *Pansophia (Vševěda)*. Byla napsána latinsky a určena vzdělancům evropských národů. Obsahem díla měl být univerzální systém věd, který by vedl ve své celistvosti, nikoli rozdělen v jednotlivé vědní obory, všechen lid ke správnému myšlení, řeči a jednání, jak to stanovil stvořitel. Aby obsáhl podstatu věci, nesetřval jen na stávající aristotelské filozofii, ale aplikoval i - pro mnohé podezřelé- duchovní elementy mystiky a theosofie (Paracelsus, Böhme, Weigel). Tak získal své příznivce, ale i ve vlastních řadách mnohé protivníky. Ti ho obvinili, že jako teolog překročil hranice svého poslání.

Ovlivněn pobytem v hospodářsky a sociálně pokrokové Anglii (1641-42) začal pracovat na svém třetím díle. Tak vzniká obdivuhodná sedmidílná *Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)*. Po zásluze je hodnocena jako syntéza a vyvrcholení Komenského tvorby a považována za významné dílo v dějinách myšlení 17. století. Protože se svým obsahem dotýká citlivých problémů filozofických, teologických a politických, je Komenský za toto dílo kárán jako neklidný a rebelující živel.

Druhou kategorií psychického profilu Komenského je jeho mnohaleté životní postavení jako exulant. Hluboce zasáhlo a ovlivňovalo jeho život i dílo. Všechno, co tehdy tížilo existenci exulanta, je typické i pro dnešní dobu. Znamená to být násilně odtržen od všeho, co je člověku milé a drahé. Odloučení od domova, národní kultury, rodného jazyka a ztráta možnosti v duchu těchto hodnot tvořit. Je nutné se orientovat na vše nové a znovu objevit svojí ztracenou identitu. Komenský se tak stává a časem se cítí i vnitřně osamělý.

Jednota bratrská a staří členové odcházejí anebo jsou v diaspoře. Nastupující generace bratří se přizpůsobuje novým poměrům, odcizuje se svému původu a často i svému mateřskému jazyku. Její elity jsou v čele duchovních úřadů, stávají se

profesory teologie v reformních církvích, působí jako domácí učitelé nebo slouží jako žoldnéři v armádách a bojují v evropských válkách.

Čím delší dobu J. A. Komenský pobýval daleko od vlasti, tím více se zabýval svými pansofickými plány a zabředával do filozoficko-teologických sporů. Nejvíce se Komenského dotkly útoky od spolubratrů. Typickým příkladem je polemika Komenského s N. Arnoldem, bývalým členem Jednoty a žákem Komenského v Lešně. Arnold, který získal již ve třiceti letech profesuru teologie na nizozemské univerzitě v Gronirgenu, se považoval se za obránce ortodoxie. Z tohoto důvodu agresivně napadl Komenského sbírku prorocství s názvem *Světlo v temnotách (Lux in tenebris)*. Sbíрка vyvolala polemický ohlas. Arnold ji označil jako hanbu církve, cestu k ateismu. Na jeho útoky odpovídá Komenský v roce 1659 spisem *Obhajoba pověsti a svědomí (Vindictio famae et conscientiae)*. Kromě teologických argumentů je v Komenského slovech patrné morální zklamání na útokem od spolubratra.

Komenský i Arnold byli svým pobytem v exilu poznamenáni. Komenský svým zraněným srdcem a životem plným tíživých prožitků. Arnold se cítil zavázán svému úřadu a sebejistě zdůrazňoval svou pravdu. Shodný byl jejich úděl exulantů, ale jejich cesty byly tak rozdílné, že smířlivý dialog nebyl možný.

Třetí kategorií psychogramu je střídání aktivity a rezignace, které poznamenává život a tvorbu Komenského. Příkladem je soubor spisů *Truchlivý*. Jeho čtyři díly od sebe oddělují fáze reformních aktivit od meditativních záměrů, přičemž z rozjímání vyvěrá nová aktivita.

První dva díly spisu *Truchlivý* byly napsány v letech 1623 a 1624. Vyjadřují tragické prožitky pobělohorského útisku celé Jednoty a Komenského hluboký smutek nad úmrtím manželky a dvou dětí. Tyto smutné události zastínily jeho tvůrčí elán v počátečních vědeckých a pedagogických plánech. Ve vzpomínce na vlast v dialogu Truchlivého s Rozumem napsal: „O sobě tvrditi smím, že lituji a litovati budu vlasti své přemilé, bych pak tisíc mil odtud byl a v nebezpečenství jejím žádného nebezpečenství neměl. Aniž mne namluvíš, abych za pověru měl tuto částku země, kde zrozen a vychován jsem, známé, přátely a příbuzné mám, nad jiné milovati.

Nepřejít žádné krajiny, by ona z druhé strany světa byla (Bůh mi svědek jest), nic podobného. Ale poněvadž mi to, co se tam děje, v očích není a jsou tam moji, co div, že se pro ně tak netroudím?“ Truchlivý II. 1624 (7:33).

Komenský vzal na sebe nelehký úkol. Měl připravit azyl pro členy Jednoty, kteří v následujících letech museli opustit vlast. V té době píše latinské učebnice, didaktické spisy a *Informatorium školy mateřské*. Stává se známým také svými náboženskými a pansofickými díly.

V třetím dílu spisu *Truchlivý* (1651) se odráží bezvýchodná situace Jednoty po uzavření Vestfálského míru. Je to doba rozpadu, rozptýlení Jednoty a také vzniku spisu *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*. Úmrtí druhé manželky a osud čtyř sirotek ještě více prohloubilo jeho bolest.

Z hluboké psychické krize ho vyvedla vůle tvořit. Při pobytu v Sedmíhradsku píše didaktická a pedagogická díla *Svět v obrazech (Orbis sensualium pictus)* a *Škola hrou (Schola ludus)*. Čtvrtý díl *Truchlivého* vyšel v roce 1660. Komenský zde mluví o své samotě, smutku a beznaději. Zároveň zde prosí bratry, kteří zůstali věrni víře, o stálost a vytrvalost.

Po požáru Lešna, kde měla útočiště Jednota, odchází Komenský do posledního místa svého exilu, Amsterdamu. Věnuje se především svému dílu *Obecná porada*, jehož rukopis v Lešně před ohněm zachránil.

První dvě části toho spisu *Panegersia* a *Panaugia* byly vytištěny. Duchovní střed tohoto monumentálního díla *Pansophia* a části díla, které měly do detailů popisovat reformní záměry, tedy *Pampaedia*, *Panglottia* a *Panorthosia*, zůstaly fragmenty. Nedokončen zůstal také sedmý a poslední díl *Pannuthesia*. Obsahuje promluvu k lidstvu, aby se přidalo k všenápravné reformě.

Ve své duchovní závěti, posledním spisku *Jedno nezbytné (Unum necessarium 1668)*. Komenský zkoumá, v čem je umění žít a jak se v chaosu doby nemínout tím jediným nezbytným, pro život podstatným. Prosí zde také Boha, aby mu dal čas a sílu předat jiným, co je opravdu potřebné pro život.

„Tak ukazuje Komenský ze své školy stárí všem, tedy i dnešku, že cesta světla a výchova lidského pokolení je nikdy nekončícím posláním“ (15:77).

1.2. NÁSTIN ŽIVOTA A DÍLA

Jan Amos Komenský je velkou osobností českého národa a právem je nazýván učitelem národů. Jeho encyklopedická, didaktická a pansofická díla svým významem přesahují prostor jeho vlasti i doby.

Narodil se 28. března 1592, s největší pravděpodobností v Nivnici u Uherského Brodu na Moravě. Své dětství prožil v Uherském Brodu, školu navštěvoval ve Strážnici a poté studoval na bratrské škole v Přerově. Ve svých devatenácti letech začal studia na akademii v Herbornu, odkud po dvou letech odešel studovat na univerzitu v Heidelbergu.

Začátky Komenského filozofických úvah je třeba hledat v období jeho studií. V roce 1612 začíná psát v Herbornu slovník *Poklad jazyka českého*.

Národní literatura nebyla v Komenského době vázána na národní jazyk. Mezinárodním jazykem vzdělanců byla latina, v níž Komenský sepsal většinu svých děl. Původně chtěl psát pouze česky a pro svůj národ.

Vědomosti, které Komenský během studií získal, byly velmi důkladné a mnohostranné. Proto se vrátil domů plný činorodé energie, která se projevila i v jeho encyklopedickém díle *Divadlo veškerenstva věcí* (*Theatrum universitatis rerum*). Dílo bylo původně rozdělené do 28 knih, mělo být cestou k moudrosti, obsahem vzdělanosti. Zde je patrný aktivní přístup k světu, který Komenský čerpá z učení, teorie i praxe Jednoty bratrské. Divadlo ještě není plně pansofickým dílem. Vzdělání je zde nástrojem k dosažení dokonalosti, která vede k celkové harmonii světa. Chybí zde i synkritická metoda jako nástroj srovnávání jevů veškerenstva.

Od roku 1614 působil jako učitel v Přerově. Po vysvěcení na kněze v roce 1618, byl Jan Amos Komenský vyslán biskupem Jednoty Láneckým do Fulneku jako duchovní správce tamějšího bratrského sboru, pověřený současně i úkolem pečovat o při sboru zřízenou školu. Komenský prožil ve Fulneku i období svého krátkého šťastného manželství se svou první ženou Magdalenou rozenou Vizovskou, s kterou se oženil v polovině července 1618. Avšak i do života fulneckého duchovního zasáhla ničivě bělohorská katastrofa. Roku 1621 vtrhli na Moravu Španělé, kteří Fulnek vydrancovali a vypálili. Spálena byla i knihovna J. A. Komenského a s ní

i všechny nedopsané knihy. Komenský musel, chtěl-li ujít pronásledování, opustit svůj sbor i rodinu. Nějaký čas se skrýval na různých místech Moravy, než našel poměrně bezpečný útulek nedaleko Brandýsa nad Orlicí v severovýchodních Čechách, na panství Karla staršího ze Žerotína, ochránce i příslušníka Jednoty. Zde, skličován novými a novými pohromami, jež stíhaly vlast i církve a zarmoucen zprávou o smrti své ženy, jež i s dvěma syny, s druhým sotva narozeným, podlehl ve Fulneku 1622 morové epidemii, napsal řadu svých spisů. Těmi utěšoval nejen sám sebe, nýbrž i všechny, kdo v té době rostoucích temnot podstupovali neméně tvrdé zkoušky osudu. Napsal dojemné a povzbuzující *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, spis je uveden věnováním manželce Magdaleně. Spis *Listové do nebe* (1619) je předzvěstí pozdější katastrofy. Komenský se v něm vrací k pozemským bolestem a jako mluvčí utiskovaných chudých se obrací svým voláním do nebe ke Kristu, aby rozsoudil spor bohatých a chudých. Následuje ostrá sociální satira *Labyrint světa a ráj srdce*, která je největší dílo české umělecké literatury 17. století. „Labyrint světa a ráj srdce, to jest světlé vymalování, kterak v tomto světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení a zoufání; ale kdož doma v srdci svém sedě s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému mysli ukojení a radosti, že přichází“(14:11).

V době svého skrývání ve vlasti se ovdovělý Jan Amos Komenský 3.9.1624 oženil podruhé. Jeho ženou se stala Dorotka, dcera seniora Jednoty bratrské Jana Cyrilla. Tento sňatek měl pro Komenského i společenský význam. Dostal se do blízkosti sboru starších Jednoty bratrské. Roku 1625 byl vyslán do Lešna, aby zde připravil půdu pro přechod bratří do exilu. Ztrátou pro Komenského i Jednotu byla smrt starého biskupa Láneckého na jaře roku 1626, jež byla současníky vykládána jako symbolický konec Jednoty bratrské v českých zemích. Toho jara byl Komenský vyslán na svou druhou zahraniční misi. Jeho cesta ho přivedla do Berlína, střediska emigrantů, ale i do nizozemského Haagu. V Berlíně jednal s vůdcem moravské protestantské šlechty Ladislavem Velenem ze Žerotína a v Haagu dokonce se samotným českým exkrálem Fridrichem V. Falckým, kterému předal optimistická proroctví Kryštofa Kottera, hlásající brzkou porážku Habsburků.

Poslední období svého pobytu ve východních Čechách (1626 – 1628) strávil Komenský v Bílé Třemešné u Dvora Králové na tvrzi bratrského rytíře Jiřího Sádovského ze Sloupna. Ani zde neustal v aktivitě. Na Komenského velmi zapůsobila návštěva zámecké knihovny ve Vlčicích, patřící Adamu Zilvarovi ze Silbersteinu. Vedle jiných vzácných knih zde našel i knihu od saského gramatika Eliáše Bodina *Didaktik oder Lehrkunst* z roku 1621, která ovlivnila jeho další tvorbu.

„Když jsme se v létě (1627) o Psích dnech vypravili prohlédnout si slavnou šlechtickou knihovnu pana Zilvara na blízký hrad Vlčice, nečekaně jsem připadl na Didaktiku Eliáše Bodina, nedávno přinesenou z Německa. Četba této knihy mě podnítila pořídit v našem jazyce podobný spis a ve vhodném čase jej zpřístupnit všem. Také ostatní bratři, když se dozvěděli o tomto záměru, vřele s ním souhlasili. (Opera didactica omnia I, 1657)“ (7:71).

Na Komenského kritiku dosavadních školských soustav a k formulování základních projektů ve vzdělání měli vliv i W. Ratke a J. L. Vives.

V Horní Branné, kam odjížděl z Bílé Třemešné na návštěvy na zámek Václava Záruby z Hustířan, se setkával i s vizionářkou Kristinou Poniatowskou. Osudy Poniatowské a její věštby vydal Komenský později v knize *Historia revelationum*.

Protireformace a pronásledování jinověrců však sílilo ruku v ruce s úspěchy císařských armád vedených Albrechtem z Valdštejna. Tato vítězství upevnila postavení císaře Ferdinanda II. Habsburského natolik, že se rozhodl definitivně vyřešit českou otázku v habsburský prospěch, a to vydáním nové ústavy. V roce 1627 deklaruje Obnoveným zřízením zemským dědičné právo habsburského rodu na české země. Za jediné uznávané náboženství v Čechách a na Moravě je prohlášena katolická víra.

Dále císař zvláštním patentem z 31. července 1627 nařídil nekatolickým stavům se buď vyprodat a vystěhovat do šesti měsíců ze země nebo přestoupit ke katolictví. Proto Komenský se svou rodinou opustil vlast a společně s dalšími spolubratry odchází do Lešna, kam dorazili v únoru roku 1628. Odchodem

Komenského do vyhnanství se uzavřelo jedno významné období v jeho životě a díle. Nastalo největší období tmářství v dějinách naší vlasti.

Komenský pobýval Lešně v letech 1628-1640, 1648-1650, 1654-1656 a toto město se stalo jeho druhým domovem. Zejména jeho nejdelší pobyt (1628 – 1640), byl dobou jeho velkého tvůrčího rozmachu. Komenský zde začal vyučovat na bratrské škole, bratři zde měli i svůj kostel. Svoje úsilí soustředil na přípravu učebnic a metodologické a jazykovědné studie. V roce 1632 se Jan Amos Komenský stává posledním biskupem Jednoty bratrské.

Vynikajícím pedagogickým dílem 17. století se stala *Brána jazyků otevřená* (*Janua linguarum reserata*). Dílo bylo dokončeno bylo v roce 1631 a původně určené pro děti. Překládáno bylo do mnoha jazyků: anglického, maďarského, holandského, řeckého, polského, francouzského, arabského, ruského atd. V češtině byla kniha vydána Komenským v Lešně roku 1633 pod názvem Zlatá brána jazykův otevřená. Učený svět se podle ní učil latinsky, dokonce i jezuité.

Komenského pokračování na umění umělého vyučování, Didaktice, bylo spojeno s promýšlením nové dokonalé školské metody. Dokončení Didaktiky v roce 1632 bylo velkým a prvním krokem ke skutečně nové soustavě didaktického umění. Stalo se obrazem ucelené soustavy na výchovu a vzdělání.

Brána jazyků otevřená přinesla Komenskému proslulost a tak se mu otevřela cesta do světa. Z Lešna rovněž rozvíjí bohatou korespondenci a styky se vzdělanými lidmi, kteří se zabývají podobnými myšlenkami a snahami. K přátelům Komenského patřil i anglický duchovní John Dury, který pracoval pro sjednocení evangelických církví a pro mír mezi národy. Taktéž i Samuel Hartlib, který patřil k organizátorům vědeckého života v Anglii a stoupencům Komenského plánů na reformu vědy, školství a vzdělanosti. Komenský, který si získal úctu svými vševědnými pracemi, přijal pozvání, aby načas pracoval v Anglii a pomohl uskutečnit plány v rámci reformy školství a vědy. Do Londýna přijel 21. září roku 1641. Avšak blížící se občanská válka v Anglii společně s rozštěpením Komenského příznivců do různých politických táborů zabránila v provedení zamýšlených reform. Výsledkem anglického pobytu bylo mimo jiné vynikající dílo *Cesta světla* (*Via lucis*), které bylo

sepsáno v letech 1641–1642. Toto dílo významně posunulo Komenského na cestu k všenápravným snahám, k nápravě věcí lidských.

„Plněji se objasňuje trojí účel univerzálního světla: aby v něm všichni mohli vidět všechno veskrze. (Via lucis, 1668)“ (7: 48).

Komenský přijal nabídku Švédů, kterou zprostředkoval Ludvík de Geer, aby pro jejich zemi navrhl reformu školství. Dohodli se, že Komenský bude působit mimo švédské území, ve východopruském městě Elbinku. Zde pracoval s několika pomocníky na učebnicích pro školy. Stále více jej však přitahovala práce na pansofii. Komenský se zúčastnil roku 1644 smírného jednání mezi církvemi v Toruni. Jednání ztroskotalo na neústupnosti účastníků různých křesťanských vyznání a Komenský po počátečních neshodách odjel.

Výsledkem závazku na vypracování učebnic byl spis z oblasti jazykovědy a metodiky vyučování cizím jazykům *Nejnovější metoda jazyků (Methodus linguarum novissima, 1649)* „vybudovaná na didaktických základech, vyložená názorně na příkladu jazyky latinského, konečně přesně již přizpůsobena potřebám školním, ale nadto vhodná k velmi užitečnému přizpůsobení i jiným druhům studií“ (2:31).

Vzrůstající napětí ve vztazích k švédským patronům řešil Komenský roku 1648 odjezdem do Lešna. V srpnu 1648 Janu Amosovi zemřela druhá manželka, zůstávají zde čtyři děti – Dorota Kristina, Alžběta, Zuzanka a malý Daniel. K tomuto bolestnému osudu se připojil i těžký úděl jeho vlasti. Vestfálský mír, uzavřený 24. října 1648, byl počátkem národnostního útisku, útrap, bezpráví a netolerantnosti. V roce 1649 se Komenský potřetí oženil s Johankou Gajusovou. V tomto období píše Komenský roku 1650 pohnutý spis. Celý název zní: *„Kšaft umírající matky Jednoty bratrské, kterýmž v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajíc, svěřené sobě od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje“* (14:137). Vyjádřil v něm lásku k vlasti, jazyku a víru v budoucnost českého národa. Předával odkaz Jednoty jiným protestantským církvím a vyzýval je k vzájemnému porozumění a sblížení.

Novou nadějí se Komenskému stalo Sedmihradsko (1650–1654), kam odešel z Lešna v roce 1650 na pozvání knížecího rodu Rákócziů. Komenský byl přesvědčen, že sedmihradský kníže s pomocí Švédů zničí habsburskou moc. Nadějí pro Komenského byl bratr knížete Zikmund. Ten se měl postavit do čela osvobozené války a stát se manželem falcké princezny Henrietty. Sňatek byl uzavřen v červnu 1651, oddávajícím byl sám Komenský. Henrietta zemřela v říjnu téhož roku a v únoru 1652 i Kníže Zikmund.

Komenského učitelská práce byla úzce spojena s činností publikační. Plánovaný projekt školské reformy, který měl na škole v Blatném Potoku realizovat, načrtl ve *Škole pansofické*. Práci započal řečí O pěstování nadání koncem roku 1650 a v únoru následujícího roku otevřel nejnižší třídu „pansofické školy“. V průběhu tamního působení vznikala celá řada Komenského didaktických prací, které s výjimkou spisu *Škola hrou (Schola Ludus 1654)*, byly vytištěny až v Amsterdamu. Spis *Svět v obrazech (Orbis pictus 1658)* nemohl být dotištěn kvůli technickým možnostem potocké tiskárny. Plánovaný soubor *Školského vzdělání* byl v Blatném Potoku vytvořen jen z části. V červnu roku 1654 Komenský odchází zpět do Lešna. Vrací se přes Sečovce, Levoču a Slezsko. V Lednici se setkává s Mikulášem Drábíkem, který ho svými proroctvími provázel po celý život.

V létě roku 1654 začíná Komenský třetí pobyt v polském Lešně. Vrátil se tam rád, protože považoval Polsko za svůj druhý domov a měl zde podporu knížecí rodiny. V roce 1655 vtrhl do Polska švédský král Karel X. Gustav. Švédská vojska vzbuzovala naději u českých exulantů, od jejich vítězství si slibovali reformu a náboženskou svobodu. Při této příležitosti sepsal Komenský spis *Chvalořeč na Karla Gustava*. Čeští exulanti a vůbec protestantská menšina byli za tento přístup označeni katolickou veřejností za zrádce. Švédská vojska pronikla na území Polska, nepočínala si jako osvobozené, ale ničila a drancovala. Lešno ušetřila jen z úcty ke Komenskému. Karel Gustav byl nucen stáhnout svá vojska proti novému nepříteli, Dánům. Lešno opustila se švédskými vojsky i šlechta. Došlo k rozpolcení národa proti cizím i vlastním dobyvatelům. Dne 29. dubna 1656 začalo Lešno hořet a požár trval tři dny. Takřka celé město lehlo popelem, zničeno bylo i centrum Jednoty bratrské v Polsku. Komenský zachránil sotva svůj život a životy členů své rodiny.

Co však bylo pro něj velmi bolestné, že při požáru Lešna přišel kromě majetku i o své rukopisy.

Po zkáze Lešna musel Jan Amos hledat nové útočiště. Komenský přijal pozvání Vavřince de Geera, syna obchodníka a mecenáše Ludvíka de Geera, do Amsterdamu v Nizozemí, které se mu stalo posledním domovem (1656 – 1670). Od roku 1656 získal Komenský z rozhodnutí městské rady pravidelný příjem a dotace na dokončení didaktických a pansofických spisů. O rok později věnuje amsterdamským konšelům nové vydání *Škola hrou (Schola ludus)*. Zájem nizozemských měšťanů o vzdělání podnítil Komenského k doplnění a vydání díla *Veškeré spisy didaktické (Opera didactica omnia)* ve výběru a chronologickém sledu. Objevují se i jeho první díly *Obecné porady o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)*.

Hlavní město Nizozemí bylo v té době střediskem důležitých obchodních cest společenského a kulturního života. Politická situace však nebyla jednoznačně nakloněna záměrům a nadějím Komenského.

Po zhroucení všech nadějí na změnu politické situace ve střední Evropě začal Komenský stále více věřit proroctví, především svého bývalého spolužáka Mikuláše Drábíka, ale také proroctví Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské, která postupně vydával tiskem. Svým způsobem jimi chtěl burcovat evropské svědomí proti útlaku náboženské a národní svobody. Tento spis nazval *Světlo v temnotách (Lux in tenebris)*.

V roce 1668 vydává Komenský dílo *Jedno potřebné (Unum necessarium)*, rovněž nepřestával pracovat na svém nejrozsáhlejším pansofickém díle *Obecné poradě*. Sledování politického a duchovního vývoje Evropy a tvůrčí úsilí Jana Amose Komenského neopustilo do posledních chvil jeho života. Posledním spiskem, který dokončil, bylo *Obecné trojumění*, který měl být doprovodným spisem ke *Všeobecné poradě*. Zemřel uprostřed práce na nedokončeném díle ve věku 78 let dne 15. listopadu 1670. Byl pohřben 22. listopadu v Naardenu, v kostelíku náležejícímu valonské církevní obci, do hrobu č. 8.

1.3. NÁSTROJ VZDĚLÁNÍ

Pansofické ideje se ve své ranné podobě promítly do České Didaktiky, kterou Komenský v rukopisu dokončil roku 1630. Vyložil v ní vlastní filozofii výchovy, její cíle, obsah i metody vzdělávání. V České Didaktice byl již zakotven princip všestranného vzdělávání všech lidí ve všem, co je pro život podstatné. V reformaci školy a v celém výchovně vzdělávacím procesu vidí cestu k nápravě sociálních i politických zlořádů ve společnosti.

Před Komenským se nikdo nezabýval výchovou ve vzájemném spojení teorie a praxe. Studoval názory svých pedagogických předchůdců a současníků, ale jejich pokusy byly teoreticky nepropracované a zásady výchovy příliš jednostranné. Komenského inspirovaly filozofické úvahy Itala Tommase Campanella, hlavně jeho požadavky soustavné reformy tradičních disciplín a jejich logické utřídění. Angličan Francis Bacon Verulámský nadchl Komenského myšlenkou, že cesta k novému, univerzálnímu poznání je v nalezení metody.

Komenského *Česká didaktika* měla mít původně dvě části, obecnou didaktiku a speciální didaktiku, tzv. *Informatoria* (bylo napsáno jen Informatorium školy mateřské). Prvním podnětem tohoto díla byl spis Eliáše Bodina *Bericht von der Natur und Vernunftmässigen Didaktik oder Lehr-Kunst*. Druhým podnětem byly myšlenky německého pedagoga Wolfganga Ratkeho. Ten usiloval o celkový reformní program, který soustřeďoval do tří problémových okruhů. K nejobsáhlejšímu spisu Ratkeho patří jeho učebnice *O vzdělání*, která obsahuje syntézu zkušeností a teorie.

Od české k latinské variantě Didaktiky nastal v myšlení Komenského pozitivní posun týkající se řešení otázek vzdělávání. *Didaktika magna* byla dokončena v roce 1638 a měla být nástrojem umělého vyučování. „Didaktika veliká, vyličující všeobecné umění, jak naučiti všecky všemu: čili spolehlivý a vybraný způsob, jak lze v obcích, městech a vesnicích některého království křesťanského zřizovati takové školy, aby všechna mládež obojího pohlaví, nevyjímaje nikde nikoho, mohla být vzdělávána ve vědách, uhlazována ve mravech, naplňována zbožností a tím způsobem po léta mládí vedena ke všemu, co patří k životu

přítomnému a budoucímu, stručně, příjemně důkladně. Kde všeho toho, k čemu se radí, základy čerpány jsou ze samé povahy věcí, pravda se ukazuje na souběžných příkladech z mechanických umění, postup se pořádá podle let, měsíců, dní a hodin, cesta konečně snadná a spolehlivá se ukazuje, jak dovésti k šťastnému výsledku“ (14:67).

17. hlava Velké didaktiky je věnována zásadám snadného učení. Zde Komenský určuje předpoklady, pravidla didaktického postupu a přístupu. Všem se má učit prostřednictvím smyslů. Podle Komenského je potřeba nejprve vzdělávat smysly, paměť, rozum a nakonec kritickou soudnost. Jde zejména o přirozený postup od snadnějšího k méně snadnému, požadavek nepřetěžovat žáky, používat názornost a podporovat vzájemnou spolupráci. Zájem o učení má být podporován všestranně, rodiči, učiteli, učebními prostory.

Komenský chtěl jazykové vyučování uskutečňovat odděleně, rozděluje učivo podle věkové zralosti. Postup při vyučování má být takový: nejprve poslouchání, potom čtení, opakování čteného, přepisování textu, napodobování čteného, ústní reprodukce a nakonec praktický rozhovor. Teprve pak následují gramatická pravidla, která se utvrzují v praxi. Komenský napsal tři latinské rukověti pro různé druhy škol: *Vestibulum, Janua a Atrium*.

Komenský propracoval stupňovitou organizaci školství, která měla v šestiletých etapách poskytnout vzdělání. Školy rozdělil na čtyři stupně podle věku žáků.

Prvním stupněm má být mateřská škola v domě rodičů (předškolní výchova), druhým stupněm škola obecná, třetím škola latinská, čtvrtým stupněm studium akademické, univerzita, následuje cestování.

Ve Velké didaktice je výstižně charakterizována idea mateřské školy. V hlavních dvaceti bodech je vysloven požadavek poznání druhů poznatelných věcí. Předškolní věk je podle Komenského počátkem všeho. Základem mravnosti je střídmost, čistota, poslušnost, úcta, spravedlnost, pravdomluvnost, pracovitost, láska, trpělivost, úslužnost a umění naslouchat druhým a uhlazenost mravů.

První vzdělávací institucí v životě dítěte je Obecná škola. Jejím úkolem je učit děti literárnímu umění v mateřském jazyce, naučit je zpívat, znát pravopis a gramatiku, naučit je počítat a rozvíjet mravnost a zbožnost. Jejím cílem je poskytnout všem všeobecné vzdělání ke všemu lidskému.

„Jako doznívající latinské tradice je prezentován obsah *latinské* školy, vymezené pěti hlavními úkoly:

1. vést studenty k osvojování latiny, řečtiny a hebrejštiny
2. obsahem vysokoškolské přípravy mají být základy filozofie, teologie, medicíny a práva
3. dále předměty sedmera svobodných umění
4. některé reálné disciplíny např. fyzika, dějepis, zeměpis, chronologie
5. rétorika, umění výmluvnosti – aby byl každý schopen mluvit o tom, co vzděláním získal

Posledním typem školy je Akademie, poskytující volný prostor pro samostatné vědění, cestování a osvojování jazyků“ (13:52).

Vyučování má být veřejné, má být přístupné všem bez rozdílu rodu, sociálního původu, pohlaví a stáří. Vzdělání se má dostat každému člověku zdarma. Velký důraz klade Komenský rovněž na výcvik tělesných schopností a řemeslných dovedností.

Svůj názor na jazykové vyučování Komenský vyložil ve spise *Nejnovější metoda jazyků*. Desátá kapitola tohoto spisu nese název *Analytická didaktika* a obsahuje nejkoncentrovanější Komenského analýzu základních didaktických problémů. Je to výklad o podstatě vyučování, vyučovacích zásadách a vyučovacích metodách.

Analytická didaktika je založena na syntetické metodě. Vychází od pojmu vyučování a k jeho jednotlivým částem. Cílem didaktiky je vyučovat rychle, příjemně a důkladně. Prostředky didaktiky k dosažení cíle jsou příklady, pravidla, napodobení.

Vyučovat se má na základě příkladů a pouček. K pochopení slouží trojí metoda:

1. analytická - rozborná
2. syntetická - souborná
3. synkritická - srovnávací

Komenský zdůrazňuje, že pro úplné poznání věcí musí být tyto metody vzájemně propojeny. „Je tedy trojí metoda chápání, to je cesta, jak přivést chápání ke světlu, analytická, syntetická a synkritická. Jejich hlavní rozdíl je tento: analýza začíná od složeného celku (sotva totiž je mezi věcmi něco tak jednoduchého, co by se neskládalo z částí stejnorodých nebo nestejnorodých) a přestává u částíček nejmenších a nejjednodušších. Syntéza naproti tomu počítá nejmenšími a nejjednoduššími a končí v nejsložitějších, totiž celou soustavou nějaké věci. Synkrize pak srovnává celky s celky a části s částmi souběžně a zde platí výrok: souběžně postavené věci jsou zřejmější“ (2:179).

Didaktika je obecně charakterizována jako teorie vzdělávání a vyučování. Pojem vyučování obsahuje tři základní okruhy: vyučovat, učit se a znát. Znalost zde není chápána jako pouhé osvojení daného problému. Mít znalost znamená umět zobrazit myšlenku, rukou nebo vyjádřit se jazykem. Názornost v postupu učení znamená naučit se neznámému na základu známého.

Učitel předává své vědomosti a žák je přijímá. Pedagogický vzájemný vztah, interakce, klade jednoznačné požadavky na učitele i žáka. Je to komunikační most na cestě k poznání. Kdo chce vyučovat, musí sám dokonale znát. Znalosti jsou prvním předpokladem pro práci učitele. Kromě jiného musí mít schopnost vyučovat jiné. Potřebuje například trpělivost a schopnost motivovat.

Základním předpokladem úspěšného vyučování a učení se je školní zralost žáka. Povzbuzení k učení nestačí. Žák se učí dobře jen tehdy, má-li nadání, dobrý logický úsudek a je dostatečně pilný.

Komenský považuje učení za práci a podnítit zájem o ní lze pouze prací, nikoliv pasivitou. Postup od konkrétního k abstraktnímu udává směr k uvažování o pojetí vyučování. Vyučovat všemu pomocí příkladů, pouček a dojít k jejich

tvůrčímu napodobení. Učitel nesmí učit špatným věcem, ty se člověk naučí snáze než dobré. Učitel musí učit pravdu, která je vždy jen jedna.

Obraz Obecné nápravy věcí lidských se už ve své podstatě objevuje v Komenského didaktických pracích, opřených o filozofické rozvahy, pedagogické usilování a o etické zachování pravé moudrosti, pansofického, univerzálního vzdělání.

„Didaktika, Komenského umění vyučování, je projektem postupného uskutečňování zespolečenšťování člověka a zlidšťování světa. Univerzální náprava se týká všeho, všech, všemi“ (13:56).

1.4. FILOZOFICKO-PEDAGOGICKÉ RYSY OBECNÉ PORADY O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH

Koncepce *Obecné porady* je velkolepá a jedinečná. Osvětluje všechno předcházející Komenského snažení a uzavírá ho do celku. V dílčích poznatcích a postřezích dospěl Komenský v některých spisech dál než v *Obecné poradě*, která je spoutaná přáním po univerzálnosti. Právě této snaze po velké jednotě obětoval kus pravdy. Přísně promyšlená výstavba díla, jeho monumentálnost a důsledná tradice vedou často k schematičnosti, úsilí Komenského probouzet, přesvědčovat, povzbuzovat, strhává často ke kazatelství projevujícím se vznešeným patosem a dojímavou upřímností anebo i rozvláčným, opakujícím se mravokárstvím. Sama tradice jej nutila obšírně uvádět biblické příklady, obrazy, citáty často ve větší míře, než to vidíme v jeho jiných pracích. Všechny tyto nedostatky však ustupují do pozadí, když pochopíme strukturu *Obecné porady* jako celek a podlehneme jejímu silnému dojmu.

Máme před sebou systém, který si zaslouží uznání. V jeho tvůrci je možné vytušit nejen myslitele, ale i umělce, který ho budoval jako monumentální architektonickou stavbu. Jsou v něm i stopy stárí, které se projevuje v určité rozvláčnosti výkladu. Ale na druhé straně, hlavně v myšlenkově nejsilnějších částech, se právě díky tomu přimlouvá mnohaletými životními zkušenostmi, moudrostí nejen vlastního národa, ale i celých lidských dějin. Také prozíravý je i jeho vztah k budoucnosti, ve kterém se spojují prvky racionálního proroctví a chiliasmu.

Chiliasmus zesiluje zaměření na budoucnost a přidává většině formulací prorocký patos. Ohromující účinnost těchto částí se vzápětí ztrácí pod dojmem didakticky rozškatulkovaného výkladu, rozvlácností a přílišné podobnosti. Učitel a kazatel někdy přehlušuje filozofa. Jako celek je však heptalogie dokonale uzavřeným celkem s obdivuhodnou gradací.

Úvodní předmluva *Světluům Evropy* je apelem ke všem vzdělancům, které Komenský porovnává se starořeckou radou starších. Zdůrazňuje jejich vysoké postavení v lidské společnosti jako i jejich nesmírnou zodpovědnost vůči celému

lidstvu. Tak často hledané a diskutované poslání intelligence ve světě zde vyjadřuje se vznešenou důvěrou ve světlo rozumu a zdůrazněním společenské závaznosti. Obsah celého spisu nám umožňuje pochopit, jak důmyslně skloubil Komenský jednotlivé díly do celku.

Celý spis začíná úvodním výkladem, který představuje Panegersia (Všeobecné probuzení). Přívalem působivých a přesvědčivých slov burcuje z tuposti a probouzí zájem o všenápravné úsilí.

Druhý díl Panaugia (Všeobecné osvětlení) by se dal přirovnat k náhlému východu slunce. Filozofický výklad tohoto dílu spočívá v tom, že se v něm sbíhají přímé nitky vedoucí ze všech světových ontologických a gnozeologických koncepcí celé novoplatonské tradice zprostředkované Augustinem, M. Kuzánským až k racionálnímu chápání osvětlení, které předjímá názory 18. století.

Po ohlášení nové vědy a nové společnosti přichází na řadu části, ve kterých se rozpracovávají prostředky Porady. Je to nejprve Pansophia (Vševěda), Pampaedia (Vševýchova), potom Panglottia (Všejazyk).

Výzva a projekt načrtnutý v druhé části nevyžadoval mimořádnou náročnost, i když ji Komenský napsal pod dojmem nadšení z celého díla. Rozpracování prostředků v dalších částech však už bylo mnohem složitější. Univerzální věda, univerzální výchova a univerzální jazyk představují trojitě úsilí, které vychází z touhy po všeobecné nápravě a zároveň se stává jejím předpokladem. Všechny tyto části organicky završuje Panorthosia (Všenáprava). Finále této myšlenkové symfonie představuje Pannuthesia (Vševýzva) – závěrečná výzva k činné účasti na tomto díle.

V této obdivuhodné koncepci důstojně doznívá odkaz husitských Čech. Potomek božích bojovníků, dědic chiliastického snu o spravedlivém čase, spojuje tento sen s tendencemi těch protifeudálních sil, které se formují v 17. století a které v budoucím století nacházejí svůj ideologický odraz v osvícenství. Názory myslitelů, v jejichž vlivu se Komenský ocitl, nacházejí v kontextu rady svoje místo. Jako kdyby byli svědky, povolány ze všech končin světa a ze všech staletí vydat svědectví o odvěké lidské touze po míru a přirozených touhách lidského pokolení. I biblické výroky mají v tomto kontextu svoji zemitou prapodstatu. Starý i Nový

zákon, filozofie od dob klasického Řecka až po současnost, se shromažďují v tomto díle jako poslové všech časů a kultur, aby odevzdali svoje zaslíbení Komenského koncepci.

Originalita Komenského filozofie je ve formě jeho díla. Pravda je společnou záležitostí všech lidí, a proto se musí i společně hledat. Už z předmluvy je zřejmé, jak bytostně jde Komenskému o věc, jakou naléhavost vkládá do výzvy, úpěnlivou úzkost tolikrát zklamaného bojovníka za mír, kolik konkrétních rad nashromáždil, aby se jeho dílo dobře začalo a neuvázlo hned na začátku špatným postupem nebo předčasnou skepsí. Komenský volá mocným hlasem všechny vzdělance, přesvědčuje je, že jde o věc všeobecné spásy, která se musí uskutečňovat se souhlasem všech. Kdyby se totiž dělaly jen izolované pokusy na základě iniciativy jednotlivců, přetrvávalo by podezřívání, stížnosti, hádky a násilí, odpor a vzájemné boje. Komenský by chtěl postavit věž, ze které by mohl nabádat všechny. Jde o to, aby se světlo ve jménu Evropy nabídlo těm, kteří dosud žijí v temnotách. Bude to mít větší vážnost, než kdyby se o to pokusil jednotlivec nebo skupina svým jménem, jménem svého národa, církve nebo sekty.

Komenský na základě mnohých příznivých i nepříznivých jevů dochází k názoru, že se blíží čas velkých proměn. Nechce však, aby tato myšlenka některé odradila od účasti na této diskuzi. Žádá, aby se nenechali zmást rozdílností názorů na vytoužený věk, protože náprava světa je v každém případě nutná. Nikoho nesmí odradit ani maximalismus tohoto zápasu. Cíl je vysoký, i když se ho dosáhne jen částečně, bude to čestné. Žádné nedorozumění nemá hned od začátku překážet dalšímu postupu. Není možné se přitom dívat na osobu, stav, národ, církev, ale jen na věc samou, kterou je spása pro všechny.

Není důležité, kdo mluví, ale co říká. Vyzývá k dychtivé touze po poznání, ale zároveň prosí, aby účastníci diskuze nevyslovovali svůj názor, dokud nepoznají všechno. Komenský si jako přímý účastník mnoha diskuzí mezi církvemi i mezi státy uvědomoval, jak velmi záleží na správném postupu. Proto dává psychologicky promyšlené rady jak postupovat. Základem celého díla bude porada. Každý člověk, národ i církev budou mít právo souhlasit nebo nesouhlasit s daným návrhem. Když s ním budou všichni souhlasit a nikdo nebude mít rozumné protiargumenty, bude se

návrh pokládat za nepochybně správný. Když při hlasování zvítězí opačný názor, přehlasovaná strana ustoupí a společné rozhodnutí se bude pokládat za dokázanou pravdu. Věci, na kterých se nedohodnou, se odloží a bude se o nich uvažovat na základě vzájemné snášenlivosti. Je třeba přitom postupovat nejdřív přesvědčováním, autoritativními prostředky, později klidným vysvětlováním než strohým filozofováním. Je třeba zachovat obezřetnost v diskuzi a jednání, nikomu nevyčítat jeho lidské nedostatky, nikoho přímo nebo nepřímo neurážet. Je třeba poučovat, ale neponižovat. Vedení je ohleduplná a nenásilná činnost. Koho chceme vést, toho nenapadáme, nesrážíme na kolena ani ho nevláčíme po zemi, ale podáváme mu ruku, pozorně ho vedeme anebo jdouc dopředu, lákáme ho, aby nás následoval. Ani omyly nemůžeme kategoricky vyvracet. Když chceme dosáhnout smíření, nemůžeme nikoho osočovat. Je třeba naopak shromažďovat a sjednocovat pravdu a odchylné názory taktně přivádět k pravdě nebo je zatím přehlížet, dokud se nenajde způsob, jak je přesvědčit. Omyly, která vznikly z nevědomosti a tmy, zažene světlo. Temnota nevyžene temnotu, ani názor jiný názor, sekta jinou sektu, ani nenávisť – to všechno tmu jen zesilňuje. Pravda se získává pozvolně, od základních kořenů. Je třeba ji dokazovat postupně, začít tvrzením, které není protiřečivé a pokračovat dále, aniž abychom někoho uráželi nebo napadali.

Panegersia (Všeobecné probuzení). Na začátku této části, podobně jako v ostatních dalších dílech, je nejdříve uvedena tabulka, která s didaktickou přehledností přináší obsah celého díla. Komenský hned v úvodu zdůrazňuje důležitost celého svého záměru a vyzývá všechny lidi, aby se probudili z nevšímavosti a lhostejnosti. Dále vysvětluje proč zve všechny na poradu. Všichni jsou ve společném nebezpečí, proto jen společná porada a společná práce, povede k řešení v zájmu celého lidského rodu. V minulosti nebylo možné svolat celý svět, začít všeobecnou poradu, ale v době, když se rozličnými komunikacemi spojil celý svět, je reálná šance na smíření. Svolání světového shromáždění může mít různé formy, od listů, přes lokální shromáždění až po světové shromáždění. Proto je třeba vytvořit spis, ve kterém se vysvětlí, proč je nutná porada o nápravě lidských věcí. Právě to je cílem celé Panegersie.

Komenský nejprve vysvětluje, co jsou lidské věci. Podle něho to nejsou věci, které máme společné s nižšími druhy živočichů, ale ty kterými se právě od nich odlišujeme a díky kterým se povznášíme Bohu. Je to duše a její tři části: rozum, vůle a schopnost konat. Z toho vyvozuje filozofii, náboženství a politiku. Komenský zde neuvádí výrobu jako specifickou lidskou činnost, i když v některých spisech se s tím setkáváme.

Všechny lidské věci jsou narušené. Pojem narušení je aristotelovský. Věc je narušená tehdy, když se natolik změnila, že už neodpovídá své ideji a svému cíli. Cílem filozofie je smíření myšlení s věcmi. Cílem politiky je smíření mezi lidmi. Komenský uvádí tři ústavy: monarchickou, aristokratickou a demokratickou. Cílem náboženství je zase smíření svědomí s Bohem. Postupuje přitom tolerantně, jmenuje současně čtyři hlavní náboženství: křesťanské, židovské, muslimské a pohanské. Všechny nedostatky shrnuje v nejobecnějších črtech a usiluje o dopátrání se samé postaty a příčiny narušenosti.

Základní protiřečení politiky je podle Komenského v tom, že člověku je vrozená láska ke svobodě. Proto správně vládnout znamená respektovat lidskou svobodu. Vládnout je umění všech umění, ale vládci ho bohužel neovládají. Jsou povýšení, chovají se k lidem jen jako k ovládaným předmětům, zacházejí s lidmi jako se zvířaty. A proto jsou lidé horší než zvířata. Ve státě má vládnout pořádek, klid a mír. Na místo toho vznikají konflikty a přepady cizích států. Před barbarstvím války si není nikdo jistý. Přitom konflikty často vznikají z malicherných příčin.

Lidé začali usilovat o nápravu od samého začátku narušení a to úvahami, slovním přesvědčováním i rozličnými nápravnými pokusy. Tak postupovali učenci i sám lid, usilující dosáhnout zlepšení daného stavu, často nevědomě. Lidé přirozeně touží po zlepšení, stejně jako přirozeně usilují o poznání nového. K lidské přirozenosti patří i ustavičný boj za svobodu i to, že lidem stále něco schází. Důkazem univerzálnosti touhy po zlepšení je všeobecné úsilí poznávat nové věci, udělat a vymyslet něco a hlavně nezůstat lhostejným.

Při popisování prostředků nápravy se projevuje nepřekonatelný optimismus Komenského. Všechno, dokonce i činy, které se mohou zdát negativní, svědčí

o bytostné touze člověka po něčem lepším. Není v něm ani zrnko konzervatismu. Dokonale se v něm odráží tehdejší převratné proměny, hledání a objevy i zlepšování. Novou črtou je, že Komenský objevuje dialektický zvrat téměř ve všech nápravných prostředcích. Opatření, které lidé uskutečňují na odstranění nedostatků ve filozofii, náboženství a ve státní správě, naopak ještě více zvětšují stávající nedostatky, případně způsobují nové nedostatky. Tento zjev označuje Komenský termínem *perversio*. Například stejná pozornost, kterou Římané věnovali všem náboženstvím, které převládaly v římské říši, vedla k nebezpečí smíchání víry a pověrou a modlářstvím. Množství knih, prostřednictvím kterých se rozšiřuje vzdělání, vede k informační přesycenosti a k povrchnosti.

Zajímavé je uvedení nápravných snah, které se doposud konaly ve státní správě, tj. v zájmu světového míru. První začíná náprava v rodině, na vesnici, ve městě, kraji, v království, následkem čeho vzniká soustava vzájemně nadřazených správ. Subordinace, která je znakem dobrého pořádku, ale sama o sobě nestačí na to, aby zabránila všem nedostatkům. Dalším prostředkem jsou zákony, které se však dostávají do konfliktu s lidskou touhou po svobodě. Státní moci přichází na pomoc i učenci, filozofové, státníci, humorní i satiričtí a tragičtí básníci, aby vyzdvihovali lidské ctnosti a odváděli od neřestí. Na pomoc má přijít i morálka a její filozofické zdůvodnění, i když její vliv se omezil jen na nevelký počet lidí, protože většina ostatních o něm neslyšela a ani by tomu nerozuměla. Nepomáhají ani tresty. Proto se vyzkoušely rozličné formy vlády od monarchie, aristokracie až po demokracii, ale každá má svoje nevýhody. V každé vládě je totiž určitá dávka násilí, ta se staví do rozporu s vrozenou lidskou touhou po svobodě, která když se cítí potlačena, hledá způsoby, jak tomu uniknout.

Na mezinárodní spory se hledal lék v mezinárodních smlouvách, které se však nedodržovaly. Další pomoc se hledala v podrobování více zemí jediné vládě, snahy přivést celý svět pod jednotné vedení. Takovou velkou říši je však třeba svěřit správě většímu počtu lidí, kteří se bohužel často dopouštějí bezpráví, chtějí spíše vládnout než spravovat, tak vznikají nepokoje národů, reptání, povstání, vzpoury, války a nakonec rozpad říše. Příčiny konfliktů však nadále přetrvávají, proto vzniká snaha vrátit se zpátky k přirozenému právu. Podobný stav je i ve filozofii, která se

stále více zaplétá do subtilností, spekulací a umělých sporů. Tento stav se projevuje i v teologii.

Dialektický postup Komenského odhaluje v každém reformním pokusu zárodky jeho selhání. Odhaluje, jak jedno protirečení způsobí další protirečení a jeho řešení je jen dočasným překlenutím, protože protirečení zase znovu objeví na jiné úrovni. Ještě pozoruhodnější je, že tento objev nevede Komenského k pesimismu ani k závěru, že harmonie je nedostižná a pořádek světa, který je sám od sebe protirečivý, bude věčně plodit protirečení. Vede ho to k přesvědčení, že namísto částečných, neúspěšných pokusů je třeba se pokusit o univerzální nápravu.

Po vyjmenování nápravných prostředků vedoucích k ještě větším protirečením následuje osmá kapitola, naplněná optimistickým přesvědčením, že dobro je lidská přirozenost. I když kořeny dobra jsou v nás poškozené, nejsou úplně zničené a jsou stále v nás. Člověk se raději mylí, raději postupuje nesprávně, než by zůstal pasivní. Kdyby se člověku ukázalo nejvyšší dobro, nejenže by ho snášel, ale dychtivě by po něm sáhl.

Dialektika nevyhnutelných protikladů slouží Komenskému v opačném významu. Konflikty mezi sektami ve všech třech oblastech (filozofie, politika, náboženství) vznikají vlastně ze snahy po dosažení jednoty, pravdy, dobra.

A tak i negativní jevy jsou zdrojem optimismu Jana Amose, který právem konstatuje, že tendence k světové jednotě rostou. Komenský si všímal rozvoje výroby a obchodu, vzestupu kultury a vědy, větší rozmanitosti potřeb a forem jejich uspokojování. Sama změna lidského života a nárůst vzájemných vztahů vede k jednotě. Svět je jednotný svojí přirozeností. Světadíly jsou sice od sebe rozdělené i království a provincie jsou ohraničené horami, údolími, řekami, moři, ale všemu je společná matka země, vzduch, vítr nebo slunce.

Komenský se domnívá, že nikdy předtím nebyl zájem o nápravné úsilí tak velký, jako právě v této době. A když dosavadní prostředky selhaly, je třeba vyzkoušet dosud neověřené univerzální prostředky na zásadách jednoty, jednoduchosti a dobrovolnosti. Komenský si zakládá zejména na dobrovolnosti, kterou definuje jako spontánní činnost vycházející ze svobodného rozhodnutí.

Opakem spontánnosti je donucení. Svoboda je nadpřirozený Boží dar a to je třeba respektovat. Na řečnickou otázku, zda nová cesta nebude znamenat zrušení staré filozofie, politiky a náboženství, odpovídá Komenský záporně. Nová cesta nic neruší, ale naopak všechno zdokonaluje. Vždyť žádná filozofie neučí nemoudrému názoru, žádné náboženství bezbožnému konání a žádná politika uvádění lidí do zmatku.

Osmá kapitola patří k nejzávažnějším částem celé Panegeriesie. Vyjadřuje nadšenou víru v dokonalost lidské přirozenosti i nadšený obdiv pro současný pokrok. Rozvoj výroby, mezinárodních styků a kultury je předpoklad nevyhnutelného pokroku mírového snažení lidstva. Komenského aristotelství se tady projevuje v té nejlepší stránce. Proti metafyzickému materialismu 17. a 18. století staví Komenský dialektičnost vývoje v tom, že člověka posuzuje jako kvalitativní skok v porovnání s předcházející stupněm přírody. Umožňuje mu to zdůraznit důstojnost člověka, jeho rozumovou podstatu, vycházet z toho při představě dokonalé společnosti. Odmítání karteziánského dualismu, odtrhávajícího rozum od ostatních biologických a psychických složek, mu zároveň umožňuje zahrnout do optimistické představy lidské přirozenosti nejen rozum, ale i instinkty, schopnosti a postavit tuto přirozenost proti nižšímu světu zvířat. Komenský se tak svými humanistickými předpoklady a postuláty dostává do protikladu k oběma dehumanistickým proudům 17. století, a to k protireformačnímu proudu snižujícím rozum ve prospěch pokorné víry, tak i k proudu mechanického materialismu.

Mimo pevnou víru v dokonalost lidské přirozenosti rozebírá Komenský v této kapitole i očividné protiřečení svojí vlastní koncepce, uvádějící celý řetěz živelně vznikajících nežádoucích následků. Na jedné straně je to požadavek jednoty a pořádku a na druhé straně zase člověku vrozená touha po svobodě a dobrovolnosti. Každá organizace, která zabezpečuje pořádek, nějakým způsobem potlačuje svobodu a tím vyvolává odpor. I touha po dokonalejším poznání přináší se sebou protichůdné názory. Čím více lidé usilují ve filozofii nebo v náboženství dopátrat se pravdy, tím více se jejich názory rozcházejí, tím větší rozbroje, nesváry a sekty vznikají. Knihy, které mají šířit pravdu, šíří zmatek. Rozšíření plavby k novým světadílům přináší i tam přepadávání, loupeže, smrt a zkázu. Komenský se tak ocitá na samém

začátku pochopení hlavního protiřečení kapitalismu, ale víra v harmonii urovnává všechny nejasnosti.

Ze závažnosti a složitosti připravovaného shromáždění vyplývá nevyhnutelnost mimořádného opatrného postupu. Komenský uvádí rady naplněné životními zkušenostmi a proktnuté jeho diplomatickou i výchovatelskou moudrostí. Rozpracovává stanovy i diskusní pořádek, pozvánku na poradu a program samotné porady. Vychází přitom z filozofických zásad a dlouholetých pozitivních, ale i negativních zkušeností různých církevních synod a diplomatických jednání. Vychází i ze svých zkušeností pedagoga a kněze, které získal stykem s lidmi a v rozličných životních situacích. V pozvání na poradu, které je obsahem X. a XI. kapitoly Panegiesie, Komenský shrnuje zásady, kterými by se měla porada řídit, aby vedla k úspěšnému výsledku. I když se nedospěje k absolutní jednotě, najde se alespoň lék na vyřešení některých sporů. Lepší je totiž dosáhnout něčeho, zdůrazňuje Komenský, než všeho zanechat. Jednat je třeba přitom otevřeně, přátelsky, zachovávajíc vzájemnou důvěru a otevřenost. Je třeba se zbavit zaujatosti a klidně, bez vzájemného osočování, vyčítání předcházejících omylů a bez podezřívání z nových omylů, posuzovat všechny sporné otázky.

Druhá část Panaugia (Všeosvícení) do značné míry navazuje na *Cestu světla*. V obou těchto spisech totiž mystické osvícení přerůstá do racionálního pojmu osvěty, augustinská descendenční filozofie dějin do koncepce historického pokroku, mystické stupně osvícení do stupňů kulturního vývoje a pasivní přijímání světla do myšlenky oduševnělé spolupráce. Světlo rozumu objasní všechno, všem a všestranně. Zažene pochybnosti a povede nás cestou jednoty, jednoduchosti a dobrovolnosti. Světlo poskytuje Komenskému příležitost na mnohé symboly a paralely. Má tři zdroje: přírodu, naši mysl a Písmo svaté. Světlo mysli obsahuje vrozené pojmy, vůle a schopnosti. Mnoho příkladů a přirovnání poskytuje i optika. Analytická metoda je podobná zrcadlu, syntetická dalekohledu a synkritická mikroskopu. Komenský však nezůstává jen při vizuální cestě světla, ale i zdůrazňuje i potřebnost matematické metody. Tuto metodu však nechápe v takovém smyslu, v jakém se už tomto období s úspěchem uplatňovala v přírodních vědách, ale vychází z Euklidovo geometrie a doporučuje přitom postupovat od definic, postulátů a teorií

až k tzv. problémům, dokazujícím, že každá věc se musí vyvíjet tak, jak to vyplývá z dané teorie. Tyto závěry nejsou celkem adekvátní. O hodně lépe vyznívají jeho závěry tehdy, když proklamativně ukazuje, jak lehce přivede univerzální světlo ke všeobecné harmonii.

Tím se dostáváme k samému jádru Komenského myšlení. Hluboce ontologicky zdůvodněný postulát Panharmonie se v oblasti gnozeologie představuje jako jakási mathesis universalis, zatím co ve společenské oblasti jako jednota vysněného osvětleného věku. Vede k tomu jádru, které zpětně směřuje od renesančních myslitelů a M. Kuzánského až k Plotinovi a dopředu zase k Leibnizovi.

Díky tomuto hlubokému ontologickému základu Komenský nechápe osvětu jen navenek, jak je vidět v některých jiných osvětových snahách, nejen v jevových formách, ale ve spojení se základními zákonitostmi jsoucna.

Není nutné jmenovat všechna srovnání mezi vlastnostmi světla a myšlení, které pod vlivem F. Patrizzioho uvádí Komenský. Nové je tady jen přirovnání, kterým se vysvětluje, proč lidé v dávných dobách ještě neznali univerzální světlo. Tato podobnost vysvětluje stupňovitost vývoje jako stupňovitost školní docházky. V dávných dobách lidé absolvovali jen nižší třídy Boží školy, ve středním věku střední školu a teď na začátku sklonku věků vstupují do Boží akademie. Postupné přibývání světla vysvětluje Komenský jako sedm postupných cest. Odstraňování překážek, které stojí v cestě univerzálnímu světlu, je předmětem následujících částí Obecné porady.

Pansophia (Vševěda) obsahuje vlastní filozofické jádro Komenského myšlení. V Obecné poradě ji nazývá i pantaxií, celkovou, všeobecnou soustavou vědění: Pansofické myšlení má tři vývojové stupně: Prostou encyklopedii, axiomaticky budovanou encyklopedii podle vzoru Eukleida a konečně pantaxii. V Hallské pansofii se setkáváme nejen s teorií jsoucna, ale i s encyklopedií poznatků o věcech. Matematická metoda je zde spíše pojata pythagorovsky. Komenský je zaujatý číselnými soubory, které se objevují v rozličných obměnách, aby naplnily základní obrazec. Tato koncepce je jakousi sestupnou i vzestupnou výstavbou veškerého jsoucna, postupujíc od možného světa postupuje k světu archetypálnímu, dále

k andělskému a posléze k přírodě, ke světu smyslově dostupných věcí. Dále je to svět lidské práce, mravní svět, svět duchovní a věčný.

Záliba v číselné architektonice, ne v mystice, vede k častému používání čísla sedm jako základu výstavby celé Pansofie. I když zde je stupňů vlastně osm, Komenský dosahuje čísla sedm s tím, že první možný svět, klade mimo ostatní světy. Je to všeobecný základ, ze kterého vyrůstá postupně ostatních sedm stupňů.

Novoplatonici chápali postup konkretizace jako sestup, tak tomu bylo i v renesanční přírodovědě. Narozdíl od nich, včetně Tomassa Campanelly, Komenský obrací u světů vytvářených člověkem vývoj na vzestupnou linii. Zachovává i důstojnost hmotného světa, který není nízký a hoden pohrdání.

Pansofia má znamenat knihu, která je společná celému lidskému pokolení. Je to všeobecná moudrost, jejím hlavním cílem je, aby lidé mohli poznat všechno svoje dobro a zlo.

Před sedmi světy Pansofie stojí svět možný (*mundus possibilis*). „Co je svět možný? Je to úplná a dobře uspořádaná soustava myšlenek, totiž všeho, co si zdravá mysl může jasně představit, zdravě žádat a bezpečně vykonat. Je zřízena v mysli proto, aby člověk mohl rozhodovat o všem, cokoli se mu naskytne, rozhlíží-li se mimo sebe, zda je to *rozumné*, *žadoucí* a *vykonatelné*“ (4:271).

Vlastním ideovým světem je pravzorový svět (*mundus archetypus*). V možném světě jsou ideje chápány jen jako možnost, v pravzorovém světě jsou prvním bytím. Ideje jsou způsobem trojím: v sobě samých, tedy v možnosti, dále v myšlení umělce, dále pak v hmotném pravzoru nebo modelu budoucího výtvoru. Komenský tvrdí, „... kdyby nebylo žádného světa ideálního, nebyl by také žádný svět reálný“....(4:272).

Další je svět andělský (*mundus angelicus*) neboli duchovní svět (*mundus intellectualis*). Komenský ho předpokládá s ohledem na triadiku, na vyváženost mezi duchovním a hmotným. Vidí v něm oproti archetypálnímu světu, který je knihou zavřenou, knihu otevřenou.

Čtvrtý stupeň je vyhrazen světu přirozenému, materiálnímu, (mundus materialis). Komenský ukazuje na to, co v přírodním světě všichni tvorové dosahují a překonávají.

Základem svět lidských činností (mundus artificialis) je spojení lidského rozumu s předměty s přírody. Tento svět buduje industria, technika, umění. Komenský používá výraz ars, kterým označuje praktickou činnost člověka v oblasti přírody. Umění působí trojím způsobem: člověk používá věci tak jak jsou, přetváří věci podle sebe, napodobuje věci. Dále zde Komenský probírá základní principy a živly př. astronomii, oheň, vodu, vzduch, vítr ap.

Ke světu mravnímu (mundus moralis) patří povinnosti a závazky všech lidí ke všem. Jsou to: vláda nad sebou samým (etika), vláda nad sebou i jinými (symbiotika), správa rodiny, domácnosti (ekonomika), vedení školy (scholastika), řízení obcí (politika) a státu (bazilika nebo monarchika).

Základem světa duchovního (mundus spiritualis) „je Boží obraz v člověku....“ (4:299). Je to vztah člověka a Boha, ale i vztah věřícího jedince a církevní obce.

Posledním je svět věčný (mundus aeternus) „Pansofického světla stupeň osmý předvádějící očím smrtelníků, sedmý podle idejí vytvořený svět, Svět věčný, hlubinu, jež do sebe pojímá všechny světy předešlé“ (5:429). Zde se člověk vrací k Bohu, tedy k základu a východisku všech světů z Pansofie.

„Paralelita principů VĚDĚT, MOCI, CHTÍT ve všech světech.

1. Ve *světě možném* je to vědět, chtít , moci
2. Ve *světě pravzorovém* vševědoucnost, všemohoucnost, vševůle
3. Ve *světě andělském* moudrost, moc, blaženost.
4. Ve *světě přirozeném* bude tomu odpovídat to, co je vlastní každému tvorů:
 1. vnímání svých potřeb; 2. snaha dosáhnout toho, co chybí; 3. síly, jež jsou k tomu potřebné.

5. Ve *světě lidské dovednosti* teorie, praxe a chrese, čili napodobení, přetváření a užití.
6. Ve *světě mravním* vzájemné závazky, vzájemné služby, vzájemný prospěch.
7. Ve *světe duchovním* víra, naděje a láska.
8. Ve *světě věčném* zření, užívání, radosti“ (4:299).

Jak se projevuje vliv Pansofie do ostatních částí Porady, pro které měla být v původní koncepci základem? Její vliv je zjevný ve všech částech a projevuje se pantaxtickými tendencemi. Poskytuje závěry – východiska, uspořádání a postup celého díla. V kdysi zamýšlené bohatosti poznatků zůstala, jak se vyjádřil sám Komenský, jen síť věcí, síť forem. Spojuje všechny stupně, světy stejným zařazením. Projevuje se to v analogických synoptických přehledech obsahu, zatěžovaných jistým schematismem, který jinde Komenský překonává svou zkušeností ke konkrétnímu vidění a lidskými cíli.

Pampaedia (Vševýchova) je výslednou a ucelenou podobou Komenského představ o vzdělání společnosti jako celku. Ukazuje význam vzdělávání nejen pro děti, ale v souvislosti s Komenského vzdělávací univerzálností vyniká jeho význam i v dospělém věku až po stáří. Jde mu o školní výchovu, osvětu, stejně jako o sebevzdělávání. Množství těchto otázek formuloval Komenský v oblasti vzdělávání vůbec poprvé. Vševýchovu staví na lidské přirozenosti i na přirozenosti všech věcí.

I v chápání postaty se odráží Komenského směřování k budoucnosti. Hovoří sice o porušení původního stavu, ale zlatý lidský věk vidí přitom vždy před sebou a ne za sebou. Lidská přirozenost je dobrá, ale je třeba ji kultivovat a vychovávat, výchovný proces se pak uskutečňuje v celém historickém vývoji lidstva. Komenský to dokumentoval přirovnáním vývojové etapy lidských dějin se školními stupni. Odstranit narušení neznamená vrátit se k primitivnímu stavu, ale je zárukou zdravého růstu, jak to ukazuje i na přirovnání sadaře a štěpu, který nakreslil na titulní list Vševýchovy.

I když sama podstata světa je v ustavičném pohybu, lidská přirozenost se neformuje jen fylogeneticky v průběhu celého vývoje lidstva, ale i v průběhu

každého individuálního života. Proto Vševýchova zahrnuje i procesy, které dnes nazýváme termíny veřejná osvěta, sebevzdělávání, životospráva, kultura apod. Zahrnuje jedince, kteří skončili veřejné školy a pokračují v osobní škole (tak Komenský nazývá sebevzdělávání), jako i ty, kterým se školního vzdělání nedostalo a kteří se vzdělávají jako samouci.

Komenský si často musel vyslechnout námitky proti požadavku všeobecného vzdělání a proto se jim i ve Vševýchově brání. Vzdělání je potřebné proto, zdůraznil, aby se člověk nezvrhl v nečlověka. Své odpůrce obviňuje z toho, že mají nečisté důvody, když odpírají všeobecné vzdělání, když nevědomost jiných využívají ve svůj vlastní prospěch. Komenský přitom znova používá jako příklad nezměrnou lidskou přirozenost. Když tři základní síly člověka, poznávací síla rozumu, síla vůle, síla konání, nejsou v ustavičném spontánním pohybu správně vedené, anebo se opotřebovávají bez užitku nebo se zvrhávají.

Ve Vševýchově řeší Komenský i protiřečení, která ho znepokojují. Například jak se při vzrůstající touze po poznání vyhnout i růstu sporných názorů a bludů a jak při všeobecném úsilí sladit spontánnost s pořádkem. Komenský odmítá řešit toto protiřečení návratem k jednoduchosti. Protiřečení není možné řešit návratem zpět, ke společnosti s minimálními potřebami, ale osvícením a vzdělaností. Jen tak lze sloučit lásku ke svobodě a nevyhnutelnost racionálního uspořádání.

Princip univerzálnosti vede Komenského k tomu, že vzdělání žádá pro všechny národy. Má-li být obnova univerzální, tak pro národy civilizované i pro ty barbarské. Nesmějí být opomenuti ani tělesně a mentálně postižení. Komenský snad jako první vidí důležitost jejich plnohodnotného zapojení do společnosti.

Po zdůvodnění nevyhnutelnosti převýchovy dokazuje Komenský možnosti uskutečnění. Jsou tři cesty jak ji realizovat: Všeškolství (Panscholia) neboli všeobecná školní docházka na všech místech, Všeknižnictví (Panbiblia), Všeučitelství (Pandidaskalia).

V kapitole věnované Všeškolství shrnuje Komenský závěry, které již známe z jeho didaktických spisů. Ve Všeknižnictví se zabývá knihami jako školními pomůckami, jako zdrojem poučení v mimoškolním čase, tak i pomůckami pro

samouky. Omezuje se zde na naučnou literaturu. Řeší zejména otázku redukce obrovského množství knih na základní díla i otázku orientace v rozsáhlé literární tvorbě a v záplavě poznatků. Komenský hledá lék na neduh, který sám zažil při svých studiích. Žádá, aby knihy byly jasné, stručné, přinášely něco nového, aby se nepoužívalo nadbytečné citování při každé příležitosti. “Kdo píše, ať píše knihu a ne slepenec“ (6:52).

Dodržování těchto zásad doporučuje především při psaní knih pro samouky. V nových knihách se má každé tvrzení dokázat. Když není dosud něco jasné, má se to předložit v podobě problému a v takovém případě se má autor zdržet svého úsudku.

Komenský doporučuje okruh základních knih, obsahujících univerzální poznatky ze všech nejdůležitějších oborů. Jsou to Pankosmografia (přesné mapy nebe i země), Panchronologie, Panhistorie, Pandogmatika. Pansofie slouží jako norma pro všechny odborné knihy. Komenský určitě pociťoval protiřečení mezi humanistickým milovníkem knih a rigorózností biskupa, obávajícího se šíření bludů. Zvítězil v něm však milovník knih. Pandogmatika má vybrat z děl autorů všech století a národů nejpozoruhodnější části a tak dosáhnout trojitý účinek. Čtení úplných děl doporučuje lidem s rozsáhlejšími vědomostmi. Tím se dosáhne postupné přibývání světla v lidském pokolení. Komenský odmítá názor, že omyly minulých dob se mají uvést do zapomenutí. Žádá, aby se nezapomínalo na žádné dílo a na žádného myslitele, ať žil kdykoli a kdekoli, v kterékoli lidské společnosti nebo byl stoupencem jakéhokoli náboženského, filozofického nebo sociálního proudu. Názory všech se mají revidovat, prozkoumat a podrobit zkoušce, aby se shrnula pravda, i když je roztroušená kdekoli. V této souvislosti je pozoruhodná Komenského myšlenka, že každý omyl se zakládá na nějaké pravdě. Komenský navrhuje čerpat to nejlepší i z klasických autorů, nechce ponechat stranou ani fantastické paradoxy některých myslitelů.

Všeučitelství nepřináší mnoho nového v porovnání s předcházejícími didaktickými pracemi. To samé můžeme říci o většině didaktických pokynů týkajících se všech škol. Objevuje se zde poměrně významná odchylka důležitá pro celou koncepci všenápravy. Zatím co většina zásad všenápravy se zaměřuje na

veřejné, církevní nebo světské uspořádání věcí, Vševýchova se soustřeďuje na individuální život. Její universalismus není makrokosmický, ale mikrokosmický. Harmonie, ke které směřuje, je harmonie každého jednotlivce. Komenský přitom postupuje od celku k jednotlivci. Nepočítá s tím, že by součet harmonických životů jednotlivců vytvořil harmonii celku, naopak harmonické uspořádání celku umožní harmonický život jednotlivce. Ten totiž nemůže existovat samostatně, izolovaně, protože se osobnost člověka formuje ve společnosti. Potřebuje veřejné školy, ale i množství dalších veřejných institucí. Žije plný život jen tehdy, když se obohacuje v souvislosti s celým předcházejícím vývojem a živým stykem i živou současností nejen své země ale i celého světa. Harmonické uspořádání celku je tady základem, mimo něho v nerozlučném spojení s ním musí být i harmonické uspořádání života každého jednotlivce, splývajícího v dobrovolném souhlasu s harmonií celku.

Péče o člověka začíná už dávno před narozením. Už tehdy, kdy se muž a žena spolu sblíží, mají myslet na budoucí dítě a již svým předchozím životem formovat předpoklady budoucího života svých potomků. Nejde přitom jen o morální předpoklady, ale i fyzické předpoklady. Komenský uvádí množství eugenických rad.

Všechny Komenského životní školy jsou spojené jedinou myšlenkou, žádné období života nechápe izolovaně. Tradice pěstování myšlení, jazyka i práce umožňuje ve větší míře, jako i v jiných intelektuálních pedagogických koncepcích, zdůraznit potřebu tělesných cvičení, her, soutěží, pracovních činností, pěstování všech smyslů apod. Vševýchova, která se rozšiřuje nejen na školu, ale i na celý život, vede k radám pro mimoškolní výchovu a sebevýchovu (např. doporučení dělat si výpisky z knih, psát si deníky). Komenský doporučuje i postup při poznávání cizích zemí atd. Cesta k poznání zemí a světa je v poznání lidí. V jeho radách se projevuje Komenského zájem o věci tohoto světa a o současný společenský život. Navrhuje dopředu se obeznámit s geografickými a historickými poměry v daných zemích. Setkat se v nich s vynikajícími mysliteli, obohatit svoje poznání stykem se zkušenými lidmi, prohlédnout si přírodní a historické pamětihodnosti, ale hlavně společenské instituce jako univerzity, radnice, soudy, tržnice, směnárny, divadla. Využít cestování na užitečné a mnohostranné setkání s mnoha lidmi.

Komenský měl na konci svojí životní cesty ten samý živý zájem o lidi jako na začátku. Ve styku se zkušenými, vzdělanými lidmi všech národů viděl nejen zdroj poučení, ale i jeden z požitků života, bez kterého by byl člověk ochuzený. Pro snazší komunikaci navrhoval ovládnutí jazyků, znalost dějin, kterou výstižně nazýval zhuštěnou zkušeností. Zároveň však radil, že není možné všechen čas věnovat jen společenskému styku, ale že je potřebné být sám samým.

Ve Vševýchově se silně projevil zájem o životní povolání. Mladí lidé se učí ne pro samo učení, ale aby se uplatnili v dospělém věku v nějakém užitečném povolání. Například muž má ve svém životním povolání využít všechno, co získal při vzdělání v mládí a kromě toho má ustavičně pokračovat v odborném i všeobecném sebevzdělávání. Vyplývá to i z výběru knih, které Komenský doporučuje. Jsou to především knihy, které se týkají jednotlivých povolání, ale i vynikající všeobecné knihy, které jsou napsané jasným stylem. Komenský přitom doporučuje zejména ty knihy, které popisují to, co se stalo nedávno, co se připravuje nebo probíhá. Tak jako celý svět od začátku do konce je školou celého lidského pokolení, i pro život každého jednotlivce je školou zejména svět, ve kterém žije.

V množstvích doporučení pro život se projevuje měšťanské stanovisko. Přirozenou náplní života je zaměstnání, a i když Komenský vyzdvihuje zemědělství, kladně hodnotí i řemesla a obchod. Úsilí o zbohatnutí a odevzdání dědictví potomkům Komenský nezavrhuje, varuje jen před jeho zveličováním. Ustavičně sice připomíná starost o věčný život, zejména ve stáří, ale tato péče je v souladu s pozemskými zájmy a odmítá asketismus. I zde je Komenského ideou buržoazní svět sice s protirečeními, ale ne s nepřekonatelnými. V tomto světě všichni žijí pracovitým šetrným, ale na kulturní zážitky bohatým životem. Každému člověku zabezpečuje práce jeho rukou přiměřenou výživu pro sebe i vlastní rodinu. Vzdávajícím všeobecným vzděláním se povznáší všeobecná úroveň a odstraňují se spory mezi národy. Harmonický život jednotlivce se uskutečňuje v jeho povolání, dalším sebevzděláváním a sebevýchovou a končí ve stáří harmonickým splněním celoživotních úkolů a umírněnou činností až do smrti.

V Panglottii (Všejazyk) uvažuje Komenský o navázání univerzálních styků mezi národy prostřednictvím moudrého pěstování jazyků.

Prudký nárůst buržoazních vztahů otřásl nejen feudální jednotou vycházející z jednoty církve, politické unie Svaté říše římské a ideologické vazby scholastiky, ale i jazykovým pojivem této jednoty – nadvládou latiny. Humanismu se na krátký čas podařilo oživit její význam, ale jen jako jazyka předcházející kultury. Latina se probouzí k životu, aby poskytovala zbraně v boji proti feudalismu. Spojuje však jen úzký okruh vzdělanců, a proto nemohla stačit potřebám široce se rozvíjejícím národním jazykům.

V oblasti jazyka stál Komenský před stejným protiřečením jako v ostatních oblastech. Na jedné straně stála otřesená Jednota bratrská, která byla v intencích Komenského jako obhájce práv národních jazyků proti absolutní nadvládě latiny. Na druhé straně je zapotřebí jednotného jazyka pro rozmach politických, obchodních i kulturních styků. Určitě se tady odráží i situace české diaspory. Spolubratři, žijící ve vyhnanství, neznali latinu ani ostatní národní jazyky a těžko snášeli existenční těžkosti.

Komenského panglottické snahy určovaly na jedné straně vnější vlivy, ale na druhé straně organicky souvisí s jeho celoživotní jazykovědnou činností. Cítil potřebnost vytvoření nového jednotného jazyka, který by vyhovoval potřebám moderní vědy jako latina. Ta byla v 17. století velmi rozšířená a střetáváme se s ní nejen u J. L. Vivese, F. Bacona, ale i u G.W. Liebnize aj. Vzorem pro vědecký postup se čím dál častěji stávala matematika. Prostředkem se měly stát rozličné matematické znaky a axiomatizace veškerého vědění. Komenský znal všechny tehdejší pokusy o univerzální jazyk a univerzální grafické znaky stejné pro všechny jazyky.

Svoji jazykovou činnost Komenský úzce spojil s celkovou koncepcí porady. Logickým vyvrcholením bylo úsilí ulehčit výuku cizích jazyků a tak zjednodušit předávání myšlenek mezi různými stoletími a národy. Komenského úsilí je najít takový univerzální oznamovací prostředek, který by odstraňoval všechny jemu důvěrné známé těžkosti z praxe vyučování latiny na školách. Vydařený pokus

o ulehčení vyučování latiny spojením s věcným vyučováním vedl Komenského k předpokladu, že ještě mnohem úspěšnější bude nový jazyk bez břemene minulosti a spojující logickou konstrukci s empirickým základem. Jde tedy o spojení univerzálního jazyka s univerzálním věděním. Proto podobně jako *Brána jazyků* a *Svět v obrazech*, které spolu s jazykovou výukou poskytovaly žákům i nejnutnější encyklopedické poznatky, i vyučování nového jazyka mělo být zároveň studiem Vševedy. Jednotný jazyk měl zaručit jednotu myšlení a poznání, a tím i mír mezi lidmi.

Komenský dále uvádí stručný přehled nápravného úsilí v oblasti jazyka. V křesťanské společnosti se mnohojazyčnost nahradila absolutní nadvládou latiny, která byla určená jen vzdělancům, zatímco prostý lid se ke vzdělání nepřipouštěl. Pěstování jen národních jazyků však způsobuje, že si národy vzájemně nerozumějí, a to překáží v nevyhnutelné spolupráci i v úsilí o mír. Dokonce je to i na škodu samotným národním jazykům, protože ve své izolaci se nemohou obohacovat, poznávat to, co je v jiných jazycích i národních kulturách dokonalejší. Náprava tohoto stavu je o to potřebnější, že rozvojem dopravy a obchodních styků mezi národy se spojil celý svět a nerovnoměrný společenský vývoj vyžaduje účinnou pomoc pokročilých národů méně pokročilým. Proto je potřeba nový jazyk, který by byl pro svoji jednoduchost skutečně demokratickým a mohl by proniknout do všech vrstev. Zatímco ve většině dosavadních návrhů na univerzální písmo a univerzální jazyk se klade do popředí potřeba ulehčit vědecké styky, Komenský požaduje univerzální jazyk pro všechny, pro všechny národy i všechny lid, kterým byla společná kultura dosud nedostupná. Proto zdůrazňuje i jednoduchost a lehkost jazyka. To co Komenský ve svém mládí zamýšlel vytvořit pro svůj národ, t. j. zprostředkovat užitečné poznatky srozumitelným jazykem, opakuje nyní v univerzální rovině. Nejen pro jeden národ, ale pro všechny, ať jsou kdekoli na světě a na jakémkoli vývojovém stupni, je třeba zpřístupnit základní poznatky ve srozumitelném jazyce.

Návrh nového jazyka pokládal Komenský jen za náčrt. Dokonalý umělý jazyk bude možno podle něho zpracovat až tehdy, když se rozpracuje Vševeda a se souhlasem všech. Z jazykových zmatků tehdejšího světa viděl Komenský trojí

východisko. Za prvé všechny jazyky i těch nejzapadlejších kmenů, se mají rozvinout tak, aby odpovídaly stavu věci a mohli se stát zprostředkovateli moudrosti. Za druhé je třeba dokonale vypěstovat některé nejschopnější jazyky, aby se poznání zprostředkovalo i do okolních oblastí. Za třetí by bylo nejvýhodnější vytvořit nový, dokonalý jazyk, který by si osvojily všechny národy.

Komenský nechce zrušit národní jazyky, ke kterým pociťuje úctu a lásku. Žádá však povznést všechny jazyky na takovou úroveň, aby do všech mohl přeložit všeobecné knihy vzpomínané ve Vševýchově, aby každý národ našel poučení ve svém vlastním jazyce v jasné a srozumitelné podobě.

Komenského vztah k národním jazykům nebyl samoučelný, protože jejich pěstování a poznání bylo nevyhnutelným předpokladem teoretické přípravy na mnohem náročnější úkol, který měl na mysli, totiž vytvoření nového harmonického jazyka. Tento jazyk bude dokonalým lékem na rozervanost lidské společnosti a přispěje k jejímu zhodnocení. Principy tohoto jazyka jsou zaměřené na zpřesnění, zjednodušení a pravidelnost řeči. Je třeba zjednodušit skloňování a časování a odstranit z nich anomálie dané historickým vývojem. Druhý princip se týká kmenosloví a podobá se vědeckému názvosloví a jeho soustavám. Vševěda vybuduje pojmovou pyramidu, ve které se budou pojmy spojovat ve vztahu vzájemné nadřazenosti a podřazenosti.

Kámen úrazu při vytvoření tohoto umělého jazyka byl Komenského požadavek, aby byl libozvučný. Nejen jeho obsah, ale i jazyková stránka měla plnit funkci harmonie. Komunikace, jako univerzální prostředek, zabezpečuje mír mezi lidmi a jako výsledek důsledného paralelismu mezi pořádkem věcí, myšlenek a slov, poskytuje soulad mezi člověkem a věcmi, harmonii mezi myšlením, konáním a řečí. S takovým postulátem se setkáváme i v jiných Komenského spisech-např. v díle *Triertium catholicum*.

Panorthosia (Všenáprava) Jako po stupních procházíme jednotlivými částmi Obecné porady až k jejímu vrcholu – Všenápravě, která ve zhuštěné podobě obsahuje výsledek celoživotního Komenského úsilí. Ve Všenápravě víc než kdekoli jinde

pociťujeme, jakou námahu si vyžadovalo vytvoření této sjednocující klenby nad protiřečeními.

Mírové snahy ztroskotaly. Úsilí lidí o zbožnosti a touze po pravdě, vedlo jen k růstu nových a nových náboženských sekt a filozofických proudů. Jaké je východisko je z těchto labyrintů? Komenskému bylo jasné, a právě v tom je jeho velikost, že to není cesta zpátky. Dialektik Komenský pokládal za pravou takovou jednotu, která se dosáhne překonáním protiřečení na vyšší úrovni. V každém ze sporných hledisek se nachází část pravdy. Překonat protiřečení znamená vyloučit z protikladů záporné a bludné stránky, ponechat kladné stránky a spojit je do jednoho celku.

Všenáprava se dělí na tři části. První část obsahuje teorii, druhá praxi a nakonec třetí část využití. Teorie začíná vymezením samotného pojmu Všenápravy. Všechny dosavadní pokusy o všenápravu selhávaly proto, že se netýkaly všeho, co vyžaduje nápravu. Nepoužily se na to ani dostatečné prostředky a nepostupovalo se při tom klidně, ale násilně, takže rozbroje a roztržky se ještě více zvětšovaly.

Všenáprava je náprava všech, ve všem a všestranně. Jejím cílem je reformovat současný stav vzdělání, náboženství, občanské správy, aby nastaly osvícené, zbožné, klidné časy a zavládla jednota, jednoduchost a dobrovolnost.

Tato radikální náprava se spojuje s chiliastickou myšlenkou. Nadejdou nové časy – to je základní teze celé Porady. Nestane se to až po posledním soudu, ale ještě před ním, zde na zemi. Lidový i teoretický zdůvodňovaný chiliasmus přerůstá do světské představy o vládě buržoasie chápané jako nástup osvíceného věku. Prolínání obou pojetí, formálně zdůvodněné paralelou náboženského, smyslového a rozumového poznání, se projevuje v částečných otázkách jako i v celkové koncepci Všenápravy. Vedle citátů z bible, zobrazující vytoužený věk barvitými obrazy pastýřské fantazie, nacházíme zde i mechanicko-materialistický obraz společnosti, kterou Komenský přirovnává k hodinovému strojk.

Všeobecná náprava vyžaduje, aby se napravilo vše, úplně a zároveň tím samým způsobem se napravili všichni. Účast všech na nápravném díle odráží aktivitu tehdejší doby. Lidé se na ní zúčastní především prostřednictvím vzdělání, výchovy,

osvěty a činností, které připraví přechod k novému věku a bude uskutečněním základních vztahů tohoto nového věku.

Struktura Všenápravy se zakládá na prolínání dvou triadických řádů. Jedním z nich je teorie, praxe a využití, druhým je zase náboženství, filozofie a veřejná správa. Nepřekonaným protiřečením tohoto díla je konflikt mezi tolerancí, zabezpečující maximum svobody, vzájemnou ohleduplnost a svébytnost a rigorózností, místy až inkvizitorskou kontrolou, zabezpečující pořádek, jednotu, mír. Cesta k všenápravě se vyznačuje ohleduplností ke všem. Pořádek, který vzniká na základě všeobecné dohody, se zabezpečuje netolerantními prostředky (cenzura knih, rigorózní dozor nad morálkou a kontrolou i soukromého života).

Komenský hledá příčinu narušení ve všech třech řádech, objevení těchto příčin se stává základem na určování nápravných opatření. V oblasti vědění je největším nedostatkem lhostejnost a nevšímavost, v oblasti náboženství bezbožnost a v oblasti veřejné správy nelidskost. Lidé se vzájemně odcizují, protože mají rozdílné názory a nedokáží se přitom názorově odlišovat bez nepřátelského postoje, často se přitom dopouštějí i všelijakých nespravedlností a pronásledování. To je podle Komenského projev nelidskosti, protože člověk by měl být klidný, ohleduplný a vlídný.

Návrat k lidskosti by měly zabezpečit tři léky: vymazání minulosti, snášenlivost a vzájemné smíření. První lék spočívá ve vzájemném odpuštění předcházejících hádek, žalob a křivd. V tomto zapomenutí vidí Komenský něco velkodušného, bohatýrského, křesťanského až božského. Na sobě máme vidět to, co nás spojuje, ne to co nás rozděluje. Druhým stupněm nápravy je snášenlivost. Všichni jsme lidé a máme své nedostatky. Nesmíme vzájemně sebou pohrdat. Komenský uvádí deset zásad smíření, které spočívají v tom, že popírat můžeme jen to co je evidentně nepravdivé, a naopak vnucovat můžeme je to, co je evidentně pravdivé. (evidentnost je trojí a to na základě smyslů, rozumu a písma). Tam kde neexistuje možnost takového rozlišení, usiluje dospět ke společnému názoru na základě dalších zásad jako například pozorování toho, z které teorie vyplývá lepší praxe ap. Pokud nedospějeme k cíli, ponecháme celou záležitost stranou s právníckou formulí *non liquet* (není jasné).

Ze zásad, které platí pro všechny tři oblasti, vyplývá řešení v jednotlivých oblastech. Není to jen tolerance. Jde o novou filozofii i o novou politiku

Komenského názory na náboženskou snášlivost svědčí o tom, že jsou mu cizí dogmatické spory. Všechny sporné otázky chce řešit tím, že navrhuje dát za pravdu oběma stranám nebo že část sporné otázky by se stala součástí nějaké nesporné všeobecnější teze. Na vyřešení druhé části otázky by se ponechala oběma stranám volnost. Nové náboženství tedy obsahuje minimum dogmatismu. Komenský doufá, že toto náboženství, když se bude hlásat srozumitelným jazykem pro všechny, si získá svým rozumným obsahem všeobecnou podporu.

I když je hlavním znakem Všenápravy dobrovolnost obnovy, sama dobrovolnost má svoje hranice. Komenský se ptá, jestli je možné svobodu svědomí připustit pro všechny a o koho přitom jde. Na otázku odpovídá záporně, protože svobodu svědomí odmítá přiznat lidem bez vzdělání, bez věcných znalostí, lidem kteří jsou neústupní, zvrácení a bezbožní. Odůvodňuje to tím, že ani svědomí není svobodné tam, kde ho spoutávají pouta nevědomosti, neústupnosti anebo bezbožnosti. I svoboda bez úplného poznání práva není svobodou, ale násilím.

Další oblastí Všenápravy je vzdělanost. Odsuzuje se nevšímavost k věcem, odvolávání se na autority namísto toho, aby se vycházelo z vlastního pozorování. Novou filozofií chápe Komenský v širokém smyslu všechnu moudrost nabytou smysly, zdravým rozumem nebo zjevením. Filozofie se tedy shoduje se Vševědou. Kromě plánů, které jsou známy z Vševědy a Vševýchovy, Komenský zde rozpracovává i organizační opatření tykajících se vědeckého zkoumání i rozšiřování vzdělanosti mezi lidmi. V návrhu poznání přitom zdůrazňuje nevyhnutelnost pozorovat přírodu a se zřejmým praktickým cílem. Odsuzuje plané diskuze, kritériem pravdivosti poznání je podle něho praxe a využití poznatků.

Důležitou součástí Všenápravy jsou i kapitoly věnované nápravě veřejné správy. Komenský zde vychází z chápání lidské přirozenosti. Zásadou nové politiky je dobrovolnost a přirozenost, odmítání všelijakých úskoků a neupřímností. Války nejsou ničím přirozené, na začátku neexistovaly a v novém věku také nebudou existovat. Forma vlády u Komenského není rozhodující. Aristokracie, demokracie

nebo samovláda se dají navzájem smířit nebo je ponechat na svobodném rozhodnutí států. Mezinárodní mír bude zabezpečovaný univerzálním spojením států, mírovým soudem, který Komenský slavnostně nazývá direktorium mocnosti světa, senátorem světa. Tento soud nebude dohlížet jen na mír mezi národy, ale i na mír a spravedlnost uvnitř státu, protože jedno nemůže existovat bez druhého. Jeho úlohou je dohlížet na všechny soudní dvory, soudce, na vykonávání práva, na sbírky zákonů a jejich dodržování i na plnění mírových plánů. Cílem dozoru nad uskutečňováním práva bude, aby nikdo nezůstal bez útočiště, obhajoby a ochrany.

Na zabezpečení vnitřního míru v jednotlivých státech se musí ustanovit univerzální právo, které bude sloužit celému lidstvu ve všech případech. Toto právo bude přitom vycházet jen z přirozeného práva a z Božích zákonů. Bude potřeba prozkoumat i rozličná pochybná práva zjevně nespravedlivá, aby se mohly vytvořit pevné normy práva a spravedlnosti, které by byly společné pro všechny lidi.

Nápravu světské správy musí podporovat náprava rodiny, školy a církve. Nápravu rodiny Komenské navrhuje v duchu požadavků Jednoty. Nová rodina má být disciplinovaný, šetrná, střídmá a usilovná. Všichni její členové mají pracovat a každý z nich plní přitom úkoly, které jsou přiměřené jeho silám a schopnostem. Všichni členové rodiny mají zároveň právo na odpočinek a zábavu. Pracovitost proniká celým státem, ve státě nelze trpět nikoho, kdo by se neživil čestnou prací, zemědělstvím, řemeslem, obchodem nebo duševní prací. Stát musí dát zároveň příležitost na práci všem v souladu s jejich možnostmi a schopnostmi. Bohatí mají privilegia jen v tom, že mají možnost studovat a věnovat se duševním zaměstnáním. Zakázat by se měly všechny krčmy, výčepy a pijácké domy, jako i příživnictví, spekulace a jiné cizopasnictví. Vyžaduje i zákaz monopolů na celém světě.

Rozdělení ve státě už není feudální, ale uskutečňuje se na základě povolání. Komenský je klasifikuje podle jednotlivých funkcí.

K prostředkům na upevnění všeobecného pořádku patří i všeobecná znalost zákonů a dobře organizovaná veřejná správa, která má zabezpečovat ustavičné spojení od nejzákladnějších organizačních jednotek až po nejvyšší pomoc

pravidelných porad a stykem s občany, kteří mají být dobře informováni o všem, co se děje doma i za hranicemi, a to prostřednictvím úředně vydávaných novin.

Jednou ročně se má uskutečnit slavnostní veřejné skládání účtů, na kterém se mají všichni úředníci, od nejnižších po nejvyšší, zodpovídat přede všemi za svoji činnost. Když bude jejich spravování schválené, mají zůstat ve svém úřadě, případně i povýšit. Ale když nebude schválené, mají se přeložit nebo propustit a na jejich místo dosadit schopnější. Do určité míry se tu projevuje vliv některých náboženských obcí, ve kterých se každoročně jejich starší zodpovídali před obcí svých věřících. Velká pozornost se věnuje soudcům, jejich spravedlnosti a neúplatnosti, jakož i tomu, aby se zločiny odstraňovaly nejdříve preventivním dozorem než trestem.

Podobně jako v Panegersii i ve Všenápravě Komenský uvádí důmyslný, psychologicky zdůvodněný, tolerantní organizační pořádek i návod na jednání. Připomíná se zde vše, co se v minulosti vyslovalo o potřebě míru a dokumentuje to citáty starozákonných proroků, církevních otců anebo římských státníků a historiků. Komenský prozkoumal z mírového aspektu celé světové dějiny i všechny filozofy a náboženské myslitele.

Na podmínky jednání navazují jednací zákony. Každý má možnost přednést svůj názor, nikdo nikoho nenutí ani nezastrašuje. Vše musí být jasné, aby tomu všichni rozuměli. Usnesení se má přijmout jen o tom, s čím všichni dobrovolně souhlasí a proti čemu není námitek. Soudcem má být sám lid.

Komenský se vášnivě zabíral myšlenkou jednání sněmu a jeho závěrů, že načrtl i konkrétní návrh jednání. Jeho hlavním cílem je dosáhnout jednotu ve všech lidských věcech a uskutečnit opatření, aby se tato jednota zachovala. Jednota a pořádek se přitom mají udržet všemi prostředky. Jeden z ústředních sborů, světový soud, má za úkol stíhat porušovatele míru vnější silou. Ústřední sbor má tedy výkonnou moc.

I při určování formy, kterou se má usnesení sněmu oznamovat všem národům, se projevuje Komenského diplomatický takt vyplývající z úcty ke svobodě všech národů. Bude přitom potřeba postupovat opatrně, usnesení není možné

předkládat v podobě dekretování, ale jako doporučení. Lidská povaha si totiž velmi zakládá na svojí svobodě a nesnáší žádné rozkazování, raději má horší věci, které sama zvolí, než lepší, vnucené lidem proti vůli někým cizím.

Před zrakem Komenského se tak otvírají neohrazené horizonty budoucího blaha. Je to výsledek jeho gnozeologického, společenského i ontologického optimismu. Špatný vztah člověka k věcem přináší trojitě zlo. I přes nadbytek bohatství totiž většina lidí trpí nedostatkem a namísto radosti snáší těžkosti, namísto zdraví trpí nemocemi a namísto dlouhého věku předčasně umírá. V novém věku se však všichni budou mít dobře, nastane blahobyť národů, zvýší se úrodnost země, odstraní se nemoci.

Závěr Všeobecné porady tvoří obecná výzva Pannuthesia, ve které se Komenský znovu obrací na všechny, kteří jsou odpovědní za úspěšné uspořádání lidských věcí, aby usilovně pracovali na uskutečnění těchto velkorysých projektů. Vzdělanci, kteří si osvojili světlo pravdy, nemohou si jej ponechat jen pro sebe, ale musí ho vracet všem. Hledat nápravu lidských věcí je záslužnější než hledat kámen mudrců, kvadraturu kruhu, perpetuum mobile ap. Proto Všeobecná porada končí naléhavým apelem na lidskou aktivitu a pevnou víru v její sílu. Blaho světa se dosáhne cílevědomou činností všech lidí.

„Na vás obzvláště se obracím, mužové světla, senáte a lide učený! Vidíte, jak mnoho světla ukazuje Bůh a že kolik jeho záře slibuje, tolik již ho dává k dosažení!...Vy jen, pomocníci světla, jednejte horlivě, neochabujte, dokud neuvidíte, že je blízko slavné vítězství světla nad temnotou. Pospěšte si, prosím, nejprve s pobídkami; pak si ujasněte, jakou pomoc tato věc potřebuje a jak byste si měli počínat při jejím poskytování“ (6:491).

1.5. PROJEKT UNIVERZÁLNÍHO VZDĚLÁNÍ

„Tvoří li Pansofie tvoří jádro Komenského myšlení, potom Pampaedie, Vševýchova je vrcholem jeho pedagogického uvažování o filozofii univerzálního vzdělání ducha. Zlidštěná moudrost se plně realizuje v pěstování lidské přirozenosti, ve výchově. Vševýchova je všestranné, univerzální zušlechťování lidského pokolení. Omnes, omnia, omnio. Všichni ve všem je vyjádření výchovného cíle, všenápravného obsahu a didaktických postupů permanentního vzdělávání“ (13:129).

Univerzální vzdělání vyžaduje realizaci univerzálního principu a v jeho organizaci i obsahu se mají vzdělávat všichni, ve všem a všestranně. K naplnění tohoto požadavku vedou tři cesty:

Panscholia (všeškolskví)	zřizování univerzálních škol pro vzdělání všech
Panbiblia (všeknižnictví)	potřeba univerzálních nástrojů vzdělání
Pandidaskalia (všeučitelství)	potřeba univerzálních učitelů

Když některý z těchto oborů chybí, je to příčinou zanedbanosti světa. Vzdělání je cestou k moudrosti ducha, v mnohem širším významu. Pokud bude univerzální svým obsahem a přístupem, bude se týkat celého světa a sloužit k výchově člověka i celkové k nápravě světa. Komenský opět připomíná a zdůrazňuje význam knih pro vzdělání. „Jejich nejvyšším posláním je, aby svému cíli, pravému lidskému vzdělávání, vyhovovaly přímo, plně a přístupně“ (6:49).

Lidskému pokolení je celý svět školou, zdůrazňuje Komenský. Celý lidský život je neustálým zdrojem možnosti a nutnosti vzdělávání. Z toho plyne nutnost otvírání škol ve všech místech, kde žijí lidé. Školy jsou školami života a pro celý život. Komenský všechno to, co předchází věčnosti, považuje za nižší školu a přípravu pro školu nebeskou.

Zvláštní význam a pozornost věnuje Komenský veřejným školám. Uvádí tři důvody pro jejich zřizování.

- rodiče sami o sobě neovládají zásady správné výchovy
- přednosti veřejné výchovy
- význam škol pro hospodářství i pro život církve a státu

Výchova má podle Komenského etické aspekty. Výchova mravů je věc veřejná, je nutné a potřebné, aby se neustálými příklady ctnosti se sama škola stala veřejnou dílnou ctností. Termínem hromadné vyučování zdůrazňuje Komenský demokratický princip rovného práva i poskytování stejné péče ve škole pro všechny. Jde zde i o globální pojetí vzdělávání. Komenský poukazuje na přednosti veřejného vyučování, veřejné školy, vzájemnou svornost, soutěživost, zbožnost. „Všechny školské robotárny či pracovny změnit v sídla her“ (6:68).

Panbiblia (všeknižnictví) – knihy jsou podle Komenského hlavní nástroj vzdělání. Žáci jsou rozděleni na začátečníky, pokročilé, blízké dokonalosti. Učebnice by se měly psát jedny, rozlišovat se mají textem, typem a velikostí písma, co je pro kterou skupinu podstatné. Hlavní význam pro naplnění těchto požadavků má metoda, která by měla být jasná. Knihy mají sloužit k užitku lidí, k osvětlení mysli. Knihy mají být psány jasně, srozumitelně. Komenský uvádí soustavu pansofických kategorií, užitečných pro psaní knih.

Kategorie podstaty, obsah knih má být podstatný, stručný.

Kategorie času, požadavek na univerzální knihy, které mají být vydávány jednou ročně a najednou předány veřejnosti.

Knihy mají vycházet z vysokých škol, akademií, které Komenský nazývá nejvyšší dílny světa.

Kategorie kvantity, knihy mají být malé, stručné a obsahově závažné, pravdivé.

V kategorii činnosti klade Komenský požadavek, aby píšících bylo méně, lepších více, protože ti přinášejí prospěch světu. V dalších požadavcích je uvedena nutnost mezinárodní výměny knih mezi akademiemi a možnost týmového zpracování určitých témat, Univerzální sbory učitelů mají mít k dispozici univerzální knihy, např. Pankosmografia, Panhistoria, Panchronologia.

Pandidaskalia (všeučitelství) je zaměřeno na univerzální vzdělavatele, učitele pampaedické. Je zde specifikována výchovná funkce pampaedických knih a pampaedických učitelů. Vzdělávat lidi v tomto smyslu má pansofický učitel, vzdělávat ve všem, co přivádí k dokonalosti lidskou přirozenost.

Kategorie cíle tvoří podstatu Komenského pedagogického uvažování, tvoří základ všeučitelského vedení. Všeučitel v pravém slova smyslu, musí mít ve své didaktické cíle: univerzálnost, jednoduchost, dobrovolnost.

Z těchto principů vychází Komenského didaktický požadavek učit *všechny, všemu, všestranně*.

Naplnění trojího didaktického cíle nazývá Škola hrou. Zásada učit všechny se týká věkových stupňů i stupňů nadání. Učit se má všemu, co je pravdivé, dobré a nezbytné. Všestrannost spočívá ve spolehlivosti, příjemnosti a rychlosti učení. Materiální vzdělání je dosahováno cvičením mysli, řeči a ruky. Formativní stránka vzdělání přivádí každého jedince k ušlechtilosti.

Cesta k cíli je u Komenského provázena užíváním plné metody. Tyto tři základní metody vznikají spojováním analýzy, syntézy a synkrize. Máme-li se naučit všemu snadno, musíme respektovat časové relace, vhodnost prostředků i postupů. Učení je nepřetržité vedení, pozvolné, ohleduplné přesné. Děti se mají učit všemu s potěšením, dobrovolně.

Jako zakladatel moderní pedagogiky vzal jako první v úvahu též psychologická hlediska. Odtud takový důraz na didaktické metody, které mají být přirozené, nenásilné a v souladu s postupným duševním vývojem. Princip přiměřenosti naplňuje Komenského heslo: *Omnia sponte fluent, absit violentia rebus*, Všechno nechť svobodně plyne, buď násilí vzdálenost věcí. K moudrosti vedou tři cesty, uvádí Komenský. „První cesta je cestou dogmatického věření autoritám, druhá cesta je příliš jednosměrná a vede k zvládnutí pouze jednoho oboru, třetí cesta je nejdokonalější a proto náleží Bohu, pozorujícímu všechno od věčnosti k věčnosti“. (13:135)

Didaktickými nárysy učitelského umění jak učit, jsou: metodičnost vyučovacího postupu, provázanost, potřebná diferencovanost, obsahová srozumitelnost a odpovídající názornost.

Každý věk by měl mít svoje specifické učivo. V Pampaedii je poznávací činnost chápána jako celoživotní proces. První nazírací stupeň náleží dětskému věku, druhý srovnávací patří dospívajícímu a mladému, třetí ideový, mladému, dospělému

a poslední věku stařeckému, který si vytváří obraz o věcech. Pro každý stupeň lidského věku mají být zřízeny pampaedické školy, napsány pampaedické knihy a připraveni pampaedičtí učitelé, aby se dosáhlo všestranného zušlechtění všech lidí.

Vzdělání je cílem a účelem všech škol. Výchovou je třeba se zabývat od dětství. Výchova je cesta k všenápravě, je její nadějí, prostředkem, neomezenou možností.

Komenský připomíná podstatné rysy výchovy ve škole útlého dětství. Má probíhat vážně, vlídně, neustále. „Škola bude mít šest tříd

1. třídu novorozeneckou, půldruhého měsíce
2. třídu kojeneckou, půldruhého roku
3. třídu žvatlání a prvních krůčků
4. třídu mluvení a vnímání
5. třídu mravů a zbožnosti
6. školu společnou, čili pro první vyučování“ (16:85).

Hlavním faktorem celého vyučovacího procesu je dítě. Jeho aktivita při činnostech je určující pro metodu postupného vzdělávání. Jde o naprosto moderní didaktický postup vycházející ze zájmu dětí, jejich vlastního pohledu na věc i praktického používání získaných poznatků. Komenský zde naplňuje princip jednoty, který byl znám v učení sofistů. Myslet, mluvit a jednat odpovídá dětské přirozenosti. Vše je prováděno po stupních, s využitím zásady názornosti a přiměřenosti.

Jednota víry, lásky a naděje, je teologické krédo Komenského, základ aktivního humanismu ve škole dětství. Děti mají být vzdělávány k lidství. Musí být vzdělávány v tom, co jim bude prospěšné a užitečné ve věku dospělosti. Výchova ve škole dětství je zaměřena na moudrost a rozumnost. Obsahem výchovy ve škole dospívání by měla být výuka jazyků (zejména latiny), mravů, zbožnosti. Moudrost člověka má tři stránky: věci znát, věci chápat, věci užívat.

Cílem školy dospívání je uspořádání učební látky nashromážděné smysly a využívané rozumem. Komenského Velká didaktika, má pro tuto školu šest tříd: mluvnickou, fyzickou, matematickou, etickou, dialektickou a rétorickou. V této škole se má vyučovat oborům: jazykům, naukám, mravům.

Škola mladosti má tři části akademie, apodémie (cestování), volba života.

Akademie má tři třídy pansofickou, panbiblickou, panetoimickou.

„V první třídě se probere pansofie teoreticky (neboť většina jednotlivostí bude už známa z dřívější, zde jde jen o harmonizaci).

Ve druhé třídě je to převádění pansofie do praxe rozmanitými a nepřetržitými pokusy. Zde bude třeba probírat rozmanitým cvičením celý okruh lidského vědění, aby všechno, co člověk uzří (ať to bude z oboru přírody, nebo z oboru lidské dovednosti), dovedl hned alegoricky aplikovat na věci mravní, duchovní a věčné.

V třetí třídě je to prohlížení knihoven, aby každý znal nejen přední autory své fakulty, na kterou se zapíše, nýbrž i jiné k pěknému rozmnožení souboru svých výpisků“. (6:114).

Školou života, jeho prožívání a naplňování je škola dospělosti. Je středem života, kdy je potřeba se ještě mnohé naučit. Z této školy odcházíme do školy stáří. Vše se ve světě děje postupně, podle Božího řádu a tomu každému stupni odpovídá i rozdělení života. Čas a příležitost dává každému stupni odpovídající poslání ve škole lidského života.

Komenský přidává v Pampaedii jakou osmou školu smrti, podobně v Pansofii je osmý svět věčný.

škola	svět
1. zrození	1. možný
2. útlé dětství	2. pravzorový
3. dětství	3. andělský
4. dospívání	4. přirozený
5. mladosti	5. lidské dovednosti
6. dospělosti	6. mravní
7. stáří	7. duchovní
8. smrti	8. věčný

V závěru Pampaedie Komenský vyjadřuje přesvědčení:

„I. všeobecné pěstění ducha bude světu spásonosné;

II. je dosažitelné prostředky již ukázanými;

III. byl nalezen způsob, jak těch prostředků užívat takovým způsobem, aby jejich užívání bylo snadné i příjemné, a že následkem toho takové vzdělávání bude pro pokolení lidské otevřeným rájem rozkoší“(6:143).

Vzdělávání se stává rozhodující skutečností, která odstraňuje rozporuplnosti světa, spory mezi národy i lidmi. Vševýchova je výslednou a ucelenou podobou Komenského představ o vzdělání společnosti jako celku.

1.6. ZÁVĚREČNÉ SHRUTÍ

Jan Amos Komenský je známý především svým pedagogickým odkazem a dílem. Neprávem je opomíjen jako politický myslitel. Přitom didaktiku a pedagogiku pojímal jako součást velké reformy, kterou promýšlel a utvářel celý svůj život. Vrcholným dílem jeho snažení byla Obecná porada o nápravě věcí lidských, směřující svým poselstvím do budoucnosti.

Komenský pojal Obecnou poradu jako rozměrné architektonické dílo, v němž všechno směřuje k základnímu cíli, k završení dosavadního vývoje klenbou univerzální nápravy. Vyjadřuje zde přesvědčení o nezbytnosti celosvětově pojaté reformy vzdělání a výchovy, chápané jako základ všech nápravných kroků směřujících k mírovému soužití lidstva.

Problematika míru a války zasahuje tehdejší Evropu, i do života samotného Komenského, jehož mírové myšlení prodělalo zajímavý vývoj. Na počátku této klikaté cesty při hledání spravedlivého míru byl evangelický irénismus, v podobě, jak jej Komenskému jej prezentoval David Pareus, profesor teologie na univerzitě v Herbornu, u něhož Komenský studoval. Později, v exilu, se právě Komenský snažil o usmíření znesvářených protestantských církví (kalvinisté, luteráni), sklidil však jen nevděk.

Komenský se nikdy nevzdal vize spravedlivého míru, ale měnily se jeho představy o válce. Jako teolog a biskup Jednoty bratrské válku vždy odsuzoval, ale jako politický představitel českého exilu válečné řešení připouštěl jako nutné zlo k prosazení spravedlivého míru. Pod vlivem osobních zkušeností i mnoha zklamání si však později začal uvědomovat bezvýchodnost a bezohlednost válek i revolučního násilí.

Komenský si jako politický filozof klade otázku řešení mocenských a náboženských sporů. Válku vidí nejdřív jako nejhorší z možných řešení, postupně ji však teoreticky zcela zavrhuje jako zvířeckou. Podle Komenského je nutné spory řešit jednáním, ke kterému je nutné přizvat všechny zodpovědné politiky bez ohledu na státní zřízení nebo náboženské vyznání.

Proto v té době začíná psát Komenský Obecnou poradou o nápravě věcí lidských. Také věnuje mnoho energie nejrozličnějším usmiřovacím výzvám, adresovaným představitelům evropských států a církví. Od této doby až do smrti promýšlí mírové dílo, jehož základem by měla být celosvětová konference a pilířem nově zřízené instituce. Ty by měly dohlížet na dodržování spravedlivého míru a též odstraňovat případné nové spory.

Jeho mírový projekt dostává konkrétní podobu až v nedokončeném šestém díle Obecné porady v Panorthosii (Všenápravě). Zde je nejlépe nastíněna Komenského představa o celkovém trvalém a všelidském mírovém řešení, které je podmíněno reformami vzdělání, náboženství a politiky.

Jan Amos Komenský sice nedopracoval svůj mírový projekt do konečné podoby, ale jeho nápravné myšlenky a originální přínos do evropské politické filozofie novověku, i přes některé utopické rysy, jsou stále aktuální a naléhavé.

2. PRAKTICKÁ ČÁST

Anketa obecné gramotnosti o osobnosti J. A. Komenského

Cílem ankety obecné gramotnosti bylo zjistit názor a rozsah znalostí na dílo a odkaz J:A:Komenského

Anketní otázky jsem položila studentům Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Celkem bylo dotázáno 30 studentů.

1. otázka: Je Komenského dílo a odkaz stále aktuální a inspirativní?

ano **proč**

ne **proč**

Na položenou otázku odpovědělo 28 ano, 2 odpovědi byly záporné.

Nejčtenější byly odpovědi, týkající se výchovy a vzdělávání:

- jeho dílo v oblasti výchovy by měl v dnešní době znát každý pedagog
- didaktické zásady, zejména o názornost, přiměřenost, aktivita žáků
- oceňuji Komenského pojetí školy jako nestresujícího prostředí přívětivého pro ty, kdo ji navštěvují
- jako první vytvořil kvalitní souhrn vyučovacích metod, upevňování látky praxí a opakováním, přechod od jednoduššího ke složitějšímu
- nastínil zásady pedagogických činností od předškolního věku až po vysoké školy
- chtěl poskytnout náležitou výchovu a vzdělání všem lidem bez rozdílu, možnost vzdělávat se po celý život
- uváděl, že vzdělání a výchova patří k hlavním předpokladům k uskutečnění všech cílů.

Další skupina odpovědí zmiňovala i Komenského postoj k životu a k všenápravě:

- Komenský čelil nelehkým úskalím svého vyhnanství (smrt manželky, shořelé spisy, třicetiletá válka a nemožnost vrátit se do vlasti), přesto nezatrpl a nikdy nepřestal věřit v lepší časy národa českého
- zaujal mě svou vizí společného evropského společenství, sjednocení jazyka pro porozumění národů, využíváním technik evaluace v pedagogice
- prosazoval mírové soužití mezi národy i církvemi a usiloval o celosvětový mír.

Ve třetí skupině odpovědí převažuje názor, že dnešní školy nedbají na Komenského odkaz:

- snad se o něm ve škole ani neučí
- školy si dělají libovolné osnovy, neberou ohled na děti
- určitě jsou i dobří učitelé, ale většina o Komenském možná slyšela, ale nepochopila
- byť je Komenský dodnes nedílnou součástí učebnic jazyka českého i didaktických příruček, jeho odkaz je u nás dodnes spíše nedoceněný

Dvě odpovědi byly záporné : ne, dnes jsou ve výuce úplně jiné priority
ne, neznám žádné dílo, nečetla jsem

2. otázka: Znáte některé Komenského spisy?

ano uved'te

ne

Na položenou otázku odpovědělo všech 30 *studentů kladně*. Všichni studenti uvedli alespoň dva spisy.

Název díla	Četnost odpovědí
Didaktika velká	18
Svět v obrazech	14
Labyrint světa a ráj srdce	12
Brána jazyků otevřená	7
Škola hrou	7
Obecná porada o nápravě věcí lidských	4
Informatorium školy mateřské	4
Listové do nebe	3
Cesta světla	1
Pansofie, Pampaedia	1

ZÁVĚR ANKETY:

Naprostá většina dotázaných si myslí, že dílo J. A. Komenského je nadčasové a lze z něho čerpat poznatky a inspirace i v dnešní době.

Všichni dotázaní studenti vyjmenovali alespoň dva spisy, které J. A. Komenský napsal. Nejčastěji jmenovali spis Didaktika velká.

ZÁVĚR

Na základě shrnutí všech uvedených poznatků lze konstatovat, že Komenského dílo je nadčasové, není pouze encyklopedické a má v sobě rysy obecné prognózy možného vývoje společnosti. Znamená to především, že Komenský byl nejenom pedagog, filozof a teolog (méně úspěšný politik), ale především člověk s hlubokou humanistickou vizí směřující k nápravě člověka i lidstva.

Sociální rozměr jeho díla samozřejmě pramení z jeho teologické pozice příslušníka Jednoty bratrské, která má svůj mravní základ v pochopení člověka jako tvůrčí bytosti. Komenského vize tedy není pouhým očekáváním lepšího zítřka, ale tkví v překonávání problémů a labyrintů jeho doby a z přesvědčení, že člověk jako tvor Boží může sám svou prací přispívat ke skutečné nápravě společnosti. Komenského sociální znamená humánní a humánní znamená všelidské. A proto všenáprava je úkolem pro lidstvo, je výzvou k učencům Evropy na sjednocení v zájmu pravdy, moudrosti, mravnosti a zbožnosti. Není to cesta roztržky a vzdalování, ale právě naopak klidného, důsledného a přesvědčivého usilování po cestě života, na jehož konci je osobní uspokojení, nejenom nad sebou samým, ale zejména nad uplatněním lidskosti.

V projektu společenské nápravy Komenský je na jedné straně učitelem národů, ale také velkým vizionářem nového poslání člověka ve světě, kde cesta nevede pouze k Bohu, ale zejména k druhému člověku. Komenský je poutník, hledač pravdy, hluboký vlastenec, ale také Evropan, který myslí na lidstvo jako celek a na svoji vlast jako jeho nedílnou a významnou součást.

Nezůstal nikdy lhostejný ke svému národu a také nezůstal ohraničen „osvícenským vlastenectvím“, ale byl protkнут všelidským osvícenstvím.

Proto jeho dílo patří všem, všem lidem, ale jeho národu především.

SEZNAM LITERATURY A POUŽITÉ PRAMENY

1. Floss, P. *Jan Amos Komenský, od divadla věcí k dramatu člověka*. Ostrava: Profil, 1970.
2. Chlup, O. a kol. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského, svazek III. Nejnovější metoda jazyků*. Praha: SPN, 1964
3. Komenský, J. A. *Clamores Eliae*. Praha: Primus, 1992. ISBN 80–901091–6–0
4. Komenský, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80–205–0226–2 I. svazek
5. Komenský, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80–205–0227–0 II. svazek
6. Komenský, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80–205–0228–9 III. svazek
7. Komenský, J. A. *O sobě*. Praha: Odeon, 1987. ISBN 80–207–0016–1
8. Kumpera, J. *Jan Amos Komenský, poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80–85498–03–0
9. Novák, B. *J. A. Komenského život, dílo, doba*. Praha: SPN, 1957
10. Pánek, J. *Jan Amos Komenský*. Praha: SNK, 1990. ISBN 80–7057–029–6
11. Popelová, J. *Filozofia Jana Amosa Komenského*. Bratislava: Pravda, 1998.
12. Ransdorf, M. *Muž velké touhy, Komenský proti proudu dějin*. Praha: Laguna, 1995. ISBN 80–85952–2
13. Somr, M. *Muž naděje a touhy, posel budoucnosti*. České Budějovice: PF JU ČB, 1999. ISBN 80–7040–225–3
14. Štěch, K. *Jan Amos Komenský: Výbor ze spisů*. Praha: Státní nakladatelství, 1933

15. Sborník příspěvků z konference Cesty k lidské moudrosti a dokonalosti, Komenského poselství člověku a světu. České Budějovice: PF JU ČB, 2000 ISBN 80–7040-444–2
16. Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě. Jan Amos Komenský: život, dílo, odkaz. 2005 [CD-ROM]
17. Dějiny a současnost. J. A. Komenský, biochronologie. [cit. 16. 3. 2007]
dostupné na <http://dejiny.nln.cz/links.html#bibl>
18. Jan Amos Comenius. Via Lucis. [cit. 20. 3. 2007]
dostupné na <http://vialucis.cz/Komensky.htm>
19. Otta z Losu. J. A. Komenský a Jednota bratrská. [cit. 20. 2. 2007]
dostupné na <http://ottazlosu.wz.cz/komensky.htm>
20. Sanquis. J. A. Komenský. [cit. 22. 3. 2007]
dostupné na http://www.sanquis.cz/zalozka1.php?zalozka=2&id_tema=66

PŘÍLOHY: